

Posebni odtis — Separatum

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

KRANJSKI DEŽELNI VICEDOM
PRISPEVEK ZGODOVINI SREDNJEVEŠKE FINANČNE UPRAVE
NA KRANJSKEM

DER LANDESVIZEDOM VON KRAIN
Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Finanzverwaltung
in Krain

JOSIP ZONTAR

RAZPRAVE — DISSERTATIONES

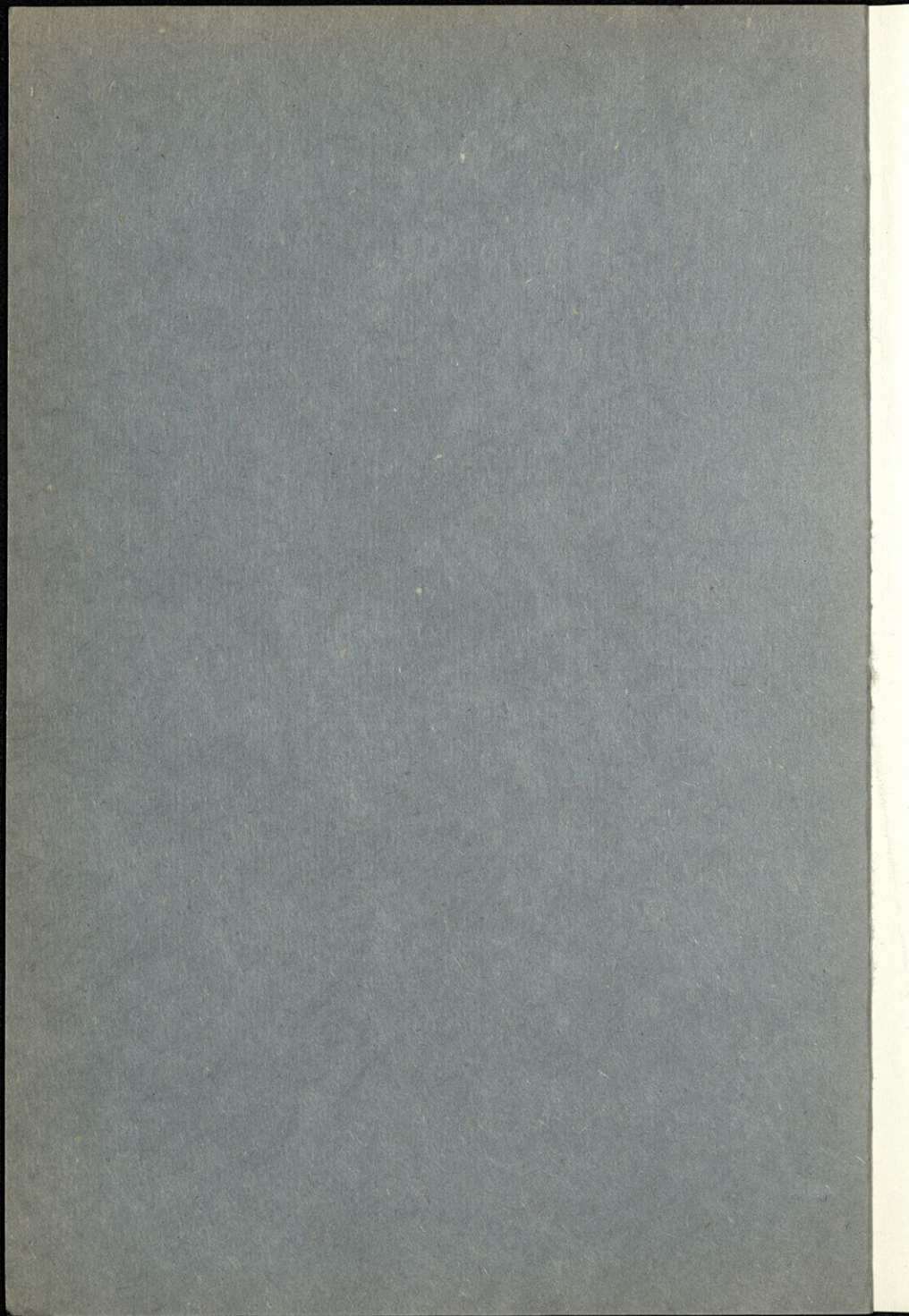
V

HAUPTMANNOV ZBORNIK

LJUBLJANA

1966

KRANJSKI DEŽELNI VICEDOM

PRISPEVEK ZGODOVINI SREDNJEVEŠKE FINANČNE UPRAVE
NA KRANJSKEM

DER LANDESVIZEDOM VON KRAIN

Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Finanzverwaltung
in Krain

JOSIP ŽONTAR

2022177h

Upravičeno je sodil leta 1928 Janko Polec,¹ da institut vicedoma na Kranjskem še ni raziskan. A. Luschin v. Ebengreuth² pa je leta 1898 prenačljeno trdil, da je bil na Kranjskem vedno le vicedom najvišji finančni organ in da tu ni bilo deželnih pisarjev, kakor so znani v srednjem veku na Štajerskem in v Avstriji. Zato nameravam prikazati razvoj in delovno področje vseh organov, ki so kot namestniki deželnega kneza upravljali na Kranjskem predvsem deželnoknežje premoženje. Svojo študijo posvečam jubilaru, ki je dal trdno podlago

Kratice: AföG = Archiv für österreichische Geschichte, Wien; ADvKD = Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv); Carn. n. v. = Carniola, nova vrsta, Ljubljana; Cod. = Kodeks; DAD = Državni arhiv na Dunaju, oddelek: Haus-, Hof- und Staatsarchiv; DAS = Državni arhiv SRS, Ljubljana; FMöTV = Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs, Innsbruck; FRA = Fontes rerum Austriacarum; Gdb = Gedenkbuch (serija kodeksov v ADvKD); GMS = Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana; Gr = Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku; GZL = Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I.—VII., Ljubljana 1956 sl., izd. B. Otorepec; IMDK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko; Lichnowsky = E. M. Lichnowsky-Birk, Geschichte des Hauses Habsburg IV.—VIII., list. = listina; LMS = Letopis Matice Slovenske; MDC = Monumenta historica ducatus Carinthiae III.—VIII.; MHVK = Mittheilungen des historischen Vereins für Krain; MIOG = Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung; MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain; Mon. Habsb. = Monumenta Habsburgica, hrgb. von der Akademie der Wissenschaften in Wien; Notizenblatt = Notizenblatt, Beilage zum AföG, hrgb. v. d. Akad. der Wiss. in Wien; SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana; Stan. a. = Stanovski arhiv (oddelek v DAS); UB = Fr. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain I.—II.; Vic. a. = Vicedomski arhiv (oddelek v DAS); ZČ = Zgodovinski časopis, Ljubljana.

¹ J. Polec, Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav VI (1928) 127 op. 54.

² A. Luschin von Ebengreuth, Materialien zur Geschichte des Behördenwesens und der Verwaltung in Steiermark I. Das Landschreiberamt in Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 29. Jg. (1898) 212.

za proučevanje zamotanega teritorialnega razvoja Kranjske.³ To pa se je deloma odražalo tudi v zgodovini omenjenih organov deželnih knezov.

Borba za položaj deželnega kneza na Kranjskem, kjer je obstajal močan teritorialni razkroj, se je začela v 13. stoletju.⁴ Oglejski patriarhi, koroški Spanheimi in avstrijsko-štajerski Babenberžani so skušali uveljavljati deželnoknežje pravice. Kakor drugod se omenjajo tudi na Kranjskem višji in nižji organi, ki so opravljali za svoje teritorialne gospode ne le upravne, marveč tudi sodne funkcije (*iudices, officiales, officarii, exactores, preconos, nemorarii*).⁵ Koroški vojvoda Bernard pa je imel vsaj leta 1252 že kaščarski in kletarski urad v Ljubljani (*cellerarium ducis Carinthiae in Laybaco*).⁶ Zmagovalec v borbi za »oblast na Kranjskem« pa je potreboval oskrbnika in nadzorni organ za celokupno deželnoknežje premoženje. Ta pa je izšel, kakor drugod, iz dvorne pisarne deželnega kneza.

V začetku 13. stoletja (1216) moremo prvič zanesljivo ugotoviti v dvorni pisarni Babenberžanov pisarja (*scriba*) vojvode, magistra Henrika, passauskega kanonika in župnika v Probstdorfu (1216–1227).⁷ Sledil mu je notar avstrijskega vojvode Ulrik, župnik v Witzelsdorfu, ki se l. 1232 označuje kot »*scriba Austriae*«, t. j. deželni pisar Avstrije. Iz osebja dvorne pisarne je torej izšel finančni organ dežele. Skoraj istočasno se pojavi za Štajersko »deželni pisar« Henrik von St. Marein, župnik v Gradweinu (1222–1243). Sledil mu je Witigo, prej notar sekovskega škofa, nato župnik pri sv. Petru nad Judenburgom.⁹ V pisarni koroškega vojvode Bernarda iz rodu Spanheimov je stopil od leta 1240 dalje pri zemljiških transakcijah kot »*notarius*« oziroma »*scriba*

³ L. Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I. 4 (1929) 309–484.

⁴ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, 275 sl.; H. Wiesflecker, Meinhard der Zweite, Innsbruck 1955, 24 sl.

⁵ MDC IV. 296 št. 2245 (1242, 14. jul.), 403 št. 2479 (1252, 6. febr.), 414 št. 2506 (1252, 7. nov.), FRA II. 39, 141 (1254, 2. marca), MDC IV. 505 št. 2647 (1257, 12. april). Izmed teritorialnih zemljiških gospodov na Kranjskem je doslej najbolj izčrpno prikazal P. Blažnik organizacijo freisinske posesti v publikaciji SAZU: Urbarji freisinske škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4. Ljubljana 1963, 58–89.

⁶ MDC IV. 403 št. 2479 (1252, 6. febr.).

⁷ A. Dopsch, Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Österreichs im 13. Jahrhundert II. Die Organisation der landesfürstlichen Finanzverwaltung. Das Landschreiber- und Hubmeisteramt insbesondere, MIOG XVIII. (1897) 248 sl.; H. Fichtenau, Die Kanzlei der letzten Babenberger, MIOG LVI. (1948) 262 sl.

⁸ A. Dopsch, o. d. 249.

⁹ A. Luschin, o. d. 196 sl., H. Fichtenau, o. d. 261.

ducis» Liutold, župnik v Kraigu, v ospredje (1240–1261).¹⁰ Pod starejšim nazivom »vicedom« so imele svoje oskrbnike cerkvenih posestev salzburška nadškofija, krška in bamberska škofija od konca 12. oziroma od srede 13. stoletja dalje na Koroškem s sedežem v Brežah, Beljaku, pozneje Volšperku oziroma v Krki.¹¹ Oglejski patriarh Bertold Andeški je imenoval za slovenjegraško ozemlje, ki ga je podedoval l. 1228, župnika Bertolda za vicedoma. Sledila sta mu Albert (1238) in Crafft (1243), oglejski kanonik in slovenjegraški župnik.¹² Po nenadni smrti Babenberžana Friderika II. (1246) je skušal omenjeni patriarh Bertold odločneje uveljaviti deželnoknežje pravice in je postavil v ta namen za Kranjsko posebnega vicedoma Weriana iz rodu Kamniških vitezov (*de Stein*), župnika v Mengšu, s sedežem v oglejskem Verneku (Berneku) ob Savi (1247–1260).¹³ Njemu je sledil v tej funkciji magister Peregrin, kaplan patriarha Gregorja, župnik v Mengšu (1261–1267).¹⁴

Po smrti patriarha Bertolda (1251) je sledila protiakcija. Za vojvode Ulrika Spanheimskega (1256–1269) sta prejeli skoraj istočasno Kranjska in Koroška finančne organe deželnega kneza z nazivom »vicedom«, kakor je bil v rabi pri cerkvenih knezih, ki so imeli v obeh deželah teritorialna zemljiška gospodstva. Tako se pojavi v letih 1261 do 1262 v listinah omenjenega koroškega vojvode na Kranjskem vice-

¹⁰ A. Jaksch, Die Kanzlei der Kärntner Herzoge, MDC IV./2, str. XII sl., MDC IV, 281 št. 2211 (1240) se omenja prvič, MDC IV. 576 št. 2763 (1261, 30. nov.) zadnjič.

¹¹ Najstarejše mi znane omembe za salzburško nadškofijo: MDC III. 483 št. 1285, Gr IV. 338 št. 660 (1182–1187); H. Pirchegger - O. Dungen, Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark, Ergänzungsheft, 1949, 23 št. 26 (1183–1196); za bambersko škofijo: MDC IV. 616 št. 2846 (1264, 28. avg.); za krško škofijo: UB I. 145 št. 162 (1197, 31. okt.); prim. še A. v. Wretschko, Skizzen zur bambergischen Zentralverwaltung in Kärnten, vornehmlich im 14. Jahrhundert, posebni odtis iz: Festschrift zu dr. Zeumers 60. Geburtstage, Weimar 1909, 4, 14–16, 26 sl.

¹² MDC IV. 153 sl. št. 1900 (1226, 13. jan.), UB II. 49 št. 62, Gr V. 246 št. 490 (1228, 5. nov.), UB II. 51 št. 64 (1229, 5. april), 75 št. 102 (1238, pred 11. dec.), MDC IV. 257 št. 2156 (1238, pred 11. dec.), Gr V. 343 št. 706, MDC IV. 263 št. 2172 (1239, 10. febr.), Gr V. 388 št. 811 (1243, 17. maj); Fr. Kroenes, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark I.), Graz 1897, 504 (1247, 3. jul.).

¹³ B. Otorepec, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, Kamniški zbornik 1956, 90 (z opombami 940–953), M. Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ X.—XI. (1956/57) 12, G. Kozina, Reihenfolge der Landesvicedome von Krain im Mittelalter, Jahresbericht v. realke v Ljubljani, Lj. 1869, 6–8, ga je imel za kranjskega deželnega vicedoma.

¹⁴ MDC IV. 571 št. 2761 (1261, 24. nov.), UB II. 266 sl. št. 345, MDC IV. 621 št. 2863 (1265, 22. maj), UB II. 289 št. 374 (1267, 10. junij); M. Kos, o. d. 12 sl.

dom Leon,¹⁵ ki pa 1265 kot »scriba« Ulrikovega brata Filipa, izvoljenega salzburskega nadškofa, izgine s Kranjske.¹⁶ V dvorni pisarni koroškega vojvode se je udeleževal vsaj od 1257 dalje vojvodov kaplan Henrik, župnik v Pulstu (pri Št. Vidu ob Glini),¹⁷ ki je prejel l. 1263 naziv »*vicedominus Karinthie*«. ¹⁸Sledil mu je l. 1266 magister Alberik, prošt kapitlja sv. Virgilija v Brežah »*vicedominus noster per Karinthiam*«. ¹⁹V dobi med 1262 in 1267 je bil vicedom vojvode Ulrika za Kranjsko »*Chunradus noster vicedominus de Lok*«. Omenja se leta 1265, ko je prejel samostan Bistra 8 »mansov« pri Tujnici v dar.²⁰ To je bil znani freisinški ministerial Konrad, eden izmed treh bratov Loških vitezov, katerih vpliv, podjetnost in samovoljnost je izčrpno prikazal Pavle Blaznik.²¹ Njemu je sledil kaplan vojvode Ulrika, bivši župnik pri Sv. Petru v Črnomlju, »Johannes« kot prvi z nazivom »*vicedominus Carniole*« (1267–1269).²² Isti »*Johannes vicedominus*« se omenja že v listini, ki je bila menda izstavljena v dveh primerkih in ki jo je datiral Fr. Schumi z 1259, december 31., A. Jaksch pa z 1258, december 29.²³ Listina naj bi služila vetrinjskemu samostanu kot dokazilo, da je vpričo Ludvika, arhidiakona Kranjske in Marke ter vetrinjskega opata kamniški župnik Friderik izjavil glede 10 hub, ki so bile namenjene hospitalu Vetrinjscev (Špitalič), da jih bo užival samo do svoje smrti. Zdi se mi, da vprašanje datiranja omenjene listine še ni dokončno in zanesljivo rešeno.

Medtem je segel Přemysl Otakar po deželah zadnjih Babenberžanov. Zagotovil si je Avstrijo, izpodrinil Ogre iz Štajerske (1260) ter zasedel po smrti vojvode Ulrika (1269) Kranjsko in Koroško. Kaže, da je želel urediti finančno upravo na Koroškem in Kranjskem po vzorcu Štajerske in Avstrije, ker je postavil magistra Henrika de Lok, svojega politično silno agilnega kaplana in prošta z Otoka na Vrbskem jezeru za »deželnega pisarja Koroške, Kranjske in Marke«. ²⁴Kmalu nato je moral prevzeti Henrik v službi češkega kralja nove funkcije.

¹⁵ UB II. 222 št. 286 (1261, 17. junij), 236 št. 298 (1262, 23. febr.); G. Kozina, o. d. 9 sl.

¹⁶ MDC IV. 620/621 št. 2862, MMVK XVIII (1905) 128 št. 12 (1265, 30. aprila).

¹⁷ MDC IV. 519 št. 2666 (1257, 13. dec.).

¹⁸ MDC IV. 605 št. 2821 (1263, 12. okt.).

¹⁹ UB II. 282 št. 363, MDC IV. 643 št. 2913 (1266, 22. avgust).

²⁰ G. Kozina, o. d. 10 sl., UB II. 273 št. 240, MDC V. 10 št. 14 (1270, 2. febr.), 59 št. 82 (1271, 27. okt.) in dr.

²¹ P. Blaznik, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju, Razprave SAZU II. Lj. 1953, 176 sl.; isti, Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju, ravnotam, 249.

²² UB II. 285 sl. št. 370, MDC IV. 661 št. 2923 (1267, 20. febr.), Fr. Schumi, Archiv für Heimatkunde I. 27 št. 11 (1268, 16. jan.), UB II. 294 št. 383 (1268, 18. marca); G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, 1887, 451 (1268, 4. sept.).

²³ UB II. 207 št. 265 (1259, 31. dec.), MDC IV. 535 št. 2694 (1258, 29. dec.).

²⁴ FRA II. 31, 315 št. 290 (1270, 27. jul.), MDC V. 29 št. 54 (1270, 6. dec.).

Otakar ga je postavil za vicedoma oglejskega patriarhata in svojega generalnega vikarja v Furlaniji (1273–1274).²⁵ Zato najdemo že l. 1273 na Koroškem ministeriala Juliana de Seeburg (po gradu pri Porečah ob Vrbskem jezeru) kot vicedoma,²⁶ medtem ko je prejšnji vicedom Alberik postal salzburški vicedom v Brežah.²⁷

Toda državna tvorba Přemyslovca ni zdržala kralju Rudolfu Habsburškemu in njegovim zaveznikom, goriško-tirolskim grofom, ki so zasedli l. 1276 Koroško in Kranjsko, na kar se je zrušila češka oblast tudi na Štajerskem. V pozni jeseni leta 1279 se je odločila usoda Koroške, kjer je prejel grof Majnhard najprej kot državni namestnik, l. 1286 pa kot vojvoda deželnoknežje pravice. Na Kranjskem in v Marki naj bi imel Majnhard le preklicljivo zastavno pravico do deželne oblasti in spanheimske imovine, medtem ko naj bi Habsburžani obdržali knežje vrhovnostne pravice. Toda Majnhard je kot zastavni gospod ravnal in vladal kot deželni knez.²⁸

Medtem ko je obdržal za koroškega vicedoma Juliana iz Seeburga,²⁹ je postavil za kranjskega vicedoma Marko Vulfinga, kastelana v Wernbergu (vzhodno od Beljaka) in župnika v Kapli v Rožu (*vicedominus Carniole ac Marchie, vicedominus per Carniolam, vicztum ze Chreyen und uf der March*).³⁰ V virih se omenja kot »Wluingus plebanus de Capella,³¹ Wluingus dictus Cappellarius, Wlvinch der Chappeller,³² Welf von Werdenburch,³³ kar je ena in ista oseba. Pozneje je vstopil vicedom Vulfing v nemški viteški red in bil leta 1295 komendator

²⁵ MDC V. 90 št. 133 (1273, 1. avg.), 95/96 št. 142 (1274, 14. febr.), 100 sl. št. 151 (1274, 7.–8. avgust), 108 št. 156 (1274, 2. okt.).

²⁶ MDC V. 84 št. 124 (1273, 19. april).

²⁷ MDC V. 77 št. 113 (1272, okt.), 125 št. 187 (1275, 18. sept.), 140 št. 212 (1276, 8. avg.).

²⁸ L. Hauptmann, o. d. 430 sl., M. Kos, Zgodovina Slovencev, Lj. 1955, 291; H. Wiesflecker, o. d. 115 sl., S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Lj. 1961, 196.

²⁹ MDC V. 361 št. 561, 365 št. 568; H. Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten II. 1. Innsbruck 1952, 107 št. 393, 109 št. 402.

³⁰ MDC V. 84 št. 124 (1273, 19. april), 321 sl. št. 505 (1282, 4. febr.), GZL I/5 (1284, 8. nov.), G. Pettenegg, o. d. 633 (1285, 5. marca), Carn. n. v. IV. (1913), 173 (1287, 20. jan.), H. Wiesflecker, Regesten II. 1, 147 št. 567 (1287, 28. dec.), 160 sl. št. 603 (1288, 15. avg.), MDC VI. 101 št. 150 (1290, 28. jan.), 103 št. 154 (1290, 25. april), MMVK XIII. (1900) 45 št. 9 (1291, 25. marca), 46 št. 10 (1291, 25. marca), FRA II. 31, 438 sl. št. 402 (1291, 24. maja), MDC VI. 173 sl. št. 262 (1293, 29. jul.), H. Wiesflecker, o. d. 215 št. 833 (1293, 9. sept.), MMVK XIII. 47 št. 12, GZL I/6 (1295, 20. marca), FRA II. 31, 454 št. 413 (1295, 14. avg.), GZL I/7 (1297, 24. dec.); 1298, 24. okt. list. DAD; v MHVK 1865, 9 pod napačnim datumom 1298, 8. okt.; GZL I/8 (1299, 30. jan.), I/9 (1299, 30. jan.).

³¹ MDC V. 269 št. 419 (1279, 28. dec.), 335 št. 522 (1282, 1. jul.).

³² MDC V. 313 št. 488 (1281, 6. avg.), 359 št. 558 (1283, 14. junij).

³³ GZL I/8, I/9 (1299, 30. jan.). G. Kozina, o. d. 12 sl. ga je imel za posebno osebo.

ljubljske redovne naselbine.³⁴ S tem je bilo izpraznjeno mesto župnika cerkve sv. Zenona v Kapli. Oglejski patriarh, ki ni bil naklonjen Majnhardu, je porabil to priliko in dodelil polovico dohodkov omenjene cerkve kanonikom v Čedadu, polovico pa tamošnjim klarisijam.³⁵ Obsežno posest kranjskega vicedoma, ki je bila povečini alod in le deloma oglejski oziroma salzburški fevd, spoznamo leta 1299, ko je zapustil 40 hub med Celovcem in Wernbergom, 12 sirnic severno od Beljaka, 2 mlina, 2 zemljišči (gesicz), 1 desetino in 1 nesvobodnika nečaku Albrehtu Sumerekarju, 7 hub in 1 sirnico pa volil vetrinjskemu samostanu z obveznostjo, da opravijo menihi vsako leto zanj in za njegove starše tridnevni aniverzarij, za kar naj bi prejeli priboljše v hrani, pijači in denarju.³⁶

Službe vicedoma kot nekakega predstojnika komore na Kranjskem, ni podeljeval Majnhard kot fevd, marveč je postavljaj vicedoma kot ostale uradnike v pokrajinah za določen ali nedoločen čas proti plači in obračunavanju dohodkov.³⁷ Vicedomov pomočnik je bil notar. Kot »*notarius de Leibaco*« (1285)³⁸ oziroma »*notarius Carniole*« (1288)³⁹ se omenja skupaj z vicedomom Vulfingom iz Kaple notar Friderik. Bil je sin milita Wernhera samostana Osoje na Koroškem. Leta 1290 je izprosil od tamošnjega opata in konventa, da poskrbe za stalnega duhovnika pri cerkvi sv. Tomaža v Turah (danes sv. Antona j. od Osoj). Pri tej priliki se je zavezal notar Friderik, da bo prispeval del potrebne dotacije.⁴⁰ Glavna naloga notarjev je bilo sodelovanje pri porazdelitvi in pobiranju davkov. V ta namen so sestavljali davčne sezname, vpisovali dohodke in izdatke v računske knjige ter delali obračune za urade.

V središču Kranjske, v ljubljanski kotlini, na nekdanji spanheimski posesti, je bilo eno izmed težišč zemljiškega gospostva vojvode Majnharda. Urbarsko upravo, ki je bila urejena po tirolskem vzorcu, je imel organ, »ključar« (*claviger*), ali »kletar« (*chelnauer*) imenovan.⁴¹ »*Claviger de Laybaco*« je vodil tamošnji »kletarski urad in kaščo«

³⁴ GZL 1/6, MDC VI. 204 št. 301 (1295, 20. marca).

³⁵ MDC VI. 287/288 št. 426 (1299, 6. febr.), VII. 31 št. 79 (1301, 21. marca).

³⁶ MDC VI. 285–287 št. 425 (1299, 30. jan.), VII. 110 št. 282 (1305, 2. jun. tu imenuje Vulfinga pomotoma kaplana kranjskega vicedoma); GZL 1/8 (1299, 30. jan.; te listine ni v MDC VI.). Cod. 391 DAD, fol. 78 št. 192 (1329, 17. nov.): Kr. Henrik podeli Konradu Donerju zemljišča v Wernebergu, ki jih je imel »her Wulfinch der viztum«.

³⁷ H. Wiesflecker, Meinhard der Zweite, Innsbruck 1955, 194.

³⁸ G. Pettenegg, o. d. 633 (1285, 5. marca).

³⁹ MDC VI. 76/77 št. 115 (1288, 28. dec.), H. Wiesflecker, Regesten 147 št. 567 (pod 1287, 28. dec.).

⁴⁰ MDC VI. 101 št. 150 (1290, 28. jan.).

⁴¹ O. Stolz, Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten von 1288–1350, Schlern-Schriften Bd. 175, Innsbruck 1957, 20.

(*chelerampt und chasten*).⁴² Pobiral je činž in desetino (dajatve), oskrboval zaloge, razpolagal z naturalijami po navodilih, jih prodajal tudi na mestnih trgih ter vodil račune. Ali je bil izven Ljubljane še kakšen deželnoknežji »ključar« na Kranjskem, ni verjetno. L. 1286 se omenja v Kostanjevici Jakob, sin Perhtolda, nekdanjega ključarja (*quondam clavigeri*).⁴³ V Ljubljani sta bila od 1290 do 1296 Nikolaj »claviger de Laybaco«,⁴⁴ 1299 Konrad »der chelnaer, der ze Laybach chelnaer war«,⁴⁵ ki se omenja še 1312.⁴⁶

Ko je poteklo s 6. januarjem računsko leto, je moral poročati ljubljanski ključar osrednjemu finančnemu uradniku na Tirolskem, komorniku, o uporabi donosov in stanju kašče ter blagajne. Za računsko leto 1289/1290 je izkazal denarne izdatke za goriškega grofa Alberta in njegovo hčer, za grofovega krojača, za obleko grofovemu sinu, ki je potoval na Bavarsko, za fine tkanine iz Flandrije (Ypres), končno med letom komorniku poslano gotovino.⁴⁷ Leta 1292 je obračunaval Nikolaj s komornikom Konradom iz Friedberga. Ljubljanskemu ključarju je ostala določena gotovina, ki je prešla kot prva postavka v račun naslednjega leta.⁴⁸ Ko se je mudil leta 1293 Majnhardov sin Oton v Ljubljani, mu je postregel ključar z denarjem, ki so ga v obračunu odšteli.⁴⁹ Za leto 1294 so ohranjeni štirje zapisi vsot, ki jih je prejel komornik. Značilna je postavka za kože in kožuho vino iz Ljubljane, Kamnika in »Vernitz«.⁵⁰ Podobno velja za obračun l. 1295/96.⁵¹

⁴² GZL I/41 (1330, 29. sept.).

⁴³ 1286, 1. maja, list. DAS.

⁴⁴ Cod. 8, Innsbruck, fol. 27' (1290, 15. maj), MDC VI. 120 št. 190 (1292, 10. marca); Cod. 278, Innsbruck, fol. 27 (1293, 15. avg.), fol. 7', 8', 58' (1294, 22. april, 19. maj), fol. 11', 12' (1295, 4. nov.), fol. 11, 60' (1296, 3. febr., 9. marca).

⁴⁵ GZL I/8 (1299, 30. jan.).

⁴⁶ GZL VII/11 (1312, 15. avg.).

⁴⁷ Izpiske iz računskih knjig arhiva deželne vlade v Innsbrucku, ki jih navajam, mi je dal na razpolago tov. B. Otorepec, višji arhivar Mestnega arhiva v Ljubljani, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Cod. 8, Drž. arhiv München, prepis v arh. Innsbruck, fol. 27'. GZL VII/6.

⁴⁸ MDC VI. 120 št. 190 (1292, 10. marca).

⁴⁹ Cod. 278, Innsbruck, fol. 27 (1293, 15. avg.): *Item eidem Aquil. marc. III. quas commodavit duci Ot. in Laibaco. Item eidem duci Ot. in Laibaco argent. marc. X., Aquil. marc. II.*

⁵⁰ Cod. 278, Innsbruck, fol. 7' (1294, 22. april): *Item de Nicolao clavigero de Laibach venet. gross. 1b. I. gros. XVI de H. Spiserio; fol. 58' (1294, 19. maj.): Item Ch. de Vrideberch marc. 29 de Nicholao de Laibaco; fol. 8' (1294, 27. okt.): Item de cutibus in Vernitz et Stain Aquileg. mar. 1½ dn. XXXII. Item de XII cutibus et pellibus XLVII in Laibaco Aquil. marc. 2 1½ lb (1294, 7. dec.); Ex his expedit VII. intr. Decembre in Laibaco marc. CCCLII lb. VI minus gross. V et remanent marc. LX lb. VII. gross. VIII.*

⁵¹ Cod. 278, Innsbruck, fol. 11' (1295, 26. avg.): *item de cutibus in Karinthis et Carniola marc. Aqu. XVIII minus den. XVI, et Graetz. fertones III; ib. fol. 12 (1295, 4. nov.): Item de Nicholao clavigero de Laybaco venet. gross. 1b XXV. sol. XIII., minus gross. IIII; fol. 12': ex his dedit... item*

Vicedom je nadziral poleg omenjenih organov v njihovi delavnosti tudi sodnike (*iudices*) v mestnih naselbinah. Medtem ko najdemo do nekako 1290 le posamezne osebe omenjene kot sodnike v mestih, je uvedel vojvoda Majnhard kolegialni način poslovanja t. j. po več oseb je imelo istočasno naziv »sodnik«. Gotovo so opravljali upravne in sodne funkcije v svojem okolišu (*iudicium*). Večkrat je imel eden izmed njih funkcije deželskega sodnika. Pri ljubljanskih sodnikih bomo še ugotovili, da so bili deloma organi za celo deželo. Pristojni so bili tudi za vojaške zadeve. Vsekakor so bili tudi primeren organ za urejanje finančnih zadev. Zato je bila njihova vloga pomembna pri odmeri in pobiranju mestnega davka.⁵² Sodniki so morali paziti, da ne bi prešla knežja posestva v tuje roke. Tako so zasegli ljubljanski sodniki okoli l. 1330 3 hube v Dravljah in 1 v Šiški, češ da pripadajo deželnemu knezu. Na pritožbo komendatorja nemškega viteškega reda v Ljubljani in po opravljenih poizvedbah so jih morali sodniki izročiti križnikom.⁵³ Medtem ko so bili meščani zainteresirani na tem, da plačuje vsak lastnik hiše v mestu davke, so morali sodniki upoštevati oprostitve od davkov, ki jih je odobril deželni knez posameznim osebam in ustanovam.⁵⁴

Naslednji pregled obsega sodnike okolišev Ljubljane, Kamnika in Kostanjevice. Za Kranj poznam le en primer kolegialnega načina poslovanja.

Ljubljana	Kamnik	Kostanjevica
1284 Lvbetz ⁵⁵	1258 Herman	1286 Oton
1291–1295 Ulrik Latin in Frankot ⁵⁶	1294 Jeklin in Herman Balkin	
1299 Frankot, Merklin in Rudolf ⁵⁷	1299–1301 brata Jakob in Albert, sinova Helche	
1301 Tomaž, Ditrih, Eberhard Kolenc ⁵⁸	1306 Albert, Herman, Ulrik	
1307 Frankot ⁵⁹	1309 Pernewsel, dež. sodnik	

Nicolao clavigero de Laibaco lb. II., gross. VIII; cod. 218, Innsbruck, fol. 11 (1296, 3. febr.): Item a Nicolao clavigero in Laibaco venet. gross. lb. 25. sol. 13, gross. 4; cod. 278, Innsbruck, fol. 60' (1296, 9. marca): Item Nicolao de Laibaco marc. 80 pro venetis datis ad cameram.

⁵² Schlern-Schriften Bd. 175, Innsbruck 1957, 20.

⁵³ Carn. n. v. II. (1911) 56/57.

⁵⁴ GZL I/19 (1390, 10. avgust), I/37 (1329, 9. decembra), III/1 (1320, 31. jul.); S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ VI–VII (1952/53) 417 sl.

⁵⁵ GZL I/5 (1284, 8. nov.).

⁵⁶ GZL I/103 (1293, 12. sept.), I/104 (1294, 10. dec.), I/6 (1295, 20. marca).

⁵⁷ GZL I/8 (1299, 30. jan.).

⁵⁸ 1301, 20. maj, list. DAS; G. Pettenegg, o. d. 811 (1301, 1. avg.).

⁵⁹ G. Pettenegg, o. d. 875 (1307, 13. junij).

- 1312 Ditrih⁶⁰
1317 Nikolaj⁶¹
1318–1319 Hertel
iz Polhovega gradca
sodnik, dež. sodnik⁶²
1322 Hertel iz Polhovega
gradca, Konrad iz Iga,
Lienhart der Porger⁶³
1323–1328 Hertel
iz Polhovega gradca,
Konrad iz Iga,
Alber iz Šempetra⁶⁴
1329 Hertel iz Polho-
vega gradca, Konrad
iz Iga, Alber iz Šem-
petra, Nikolaj, njegov
zet⁶⁵
1330 Hertel iz Polho-
vega gradca⁶⁶
1340 Alber in Leon⁶⁹
1344/45 Veidlein
iz Pšate⁷⁰
- 1312 Herman Lewowica,
sodnik, Wohleisch, dež.
sodnik
1313 Ot Pierzaph
1317–1325 Tomaž Zaen-
del, dež. sodnik, Gerloh
1329–1332 Tomaž Zaen-
del, sodnik, dež. sodnik,
Merkel, njegov zet
1334 Merkel
1335/36 Veidlein iz Pšate
(Peyschat), dež. sodnik⁶⁷
1339 Urban⁶⁸
- 1317 Weigel, Otakar,
Ruopps
1318, Weigel, Otakar
1320 Otakar
1321 Weigel, Otakar,
Rupcz
1323 Weigel, Otakar

Kranj

- 1329 Frizel und Peter
sein geselle⁷¹

⁶⁰ G. Pettenegg, o. d. 916 (1312, 28. dec.).

⁶¹ MMVK XIII (1900) 49 št. 19 (1317, 6. okt.).

⁶² MMVK XIII (1900) 50 št. 20 (1318, 1. febr., ne 2. febr.); ravnotam 50 št. 21 (1319, 7. marca); 1319, 7. marca, list. DAD.

⁶³ GZL I/22 (1322, 27. okt.).

⁶⁴ MMVK XVIII (1905) 138/139 št. 36 (1323, 16. okt.); GZL II/6 (1325, 11. maja), I/26 (1327, 10. dec.), IMDK III. 61 (1328, 28. jun.).

⁶⁵ GZL II/9 (1329, 26. jan.).

⁶⁶ Carn. n. v. II. (1911) 53 (1330, 20. jan.).

⁶⁷ Kamniški sodniki po študiji: B. Otorepec, Prebivalstvo Kam-
nika v srednjem veku, Kamniški zbornik 1956, 67 sl.; 1335, 10. jan. list. DAD.

⁶⁸ Kostonjeviški sodniki na podlagi listin DAS: 1286, 1. maj; 1317, 25.
maj, 11. nov.; 1318, 4. julij; 1320, 9. marca, 4. julij; 1321, 15. junij; 1322,
15. avg.; 1339, 6. maj; MMVK XVIII (1905) 108 sl. (1323, 9. junij); Fr.
Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929, 69 št. 3.

⁶⁹ MMVK XIII (1900) 56 št. 36 (1340, 5. nov.).

⁷⁰ GZL I/53 (1344, 13. sept.), 1345, 28. avg., list. DAD. Za rodbine ljub-
ljanskih sodnikov prim. F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v
srednjem veku, ZČ V (1951) 192–208; M. Kos, O izvoru prebivalcev Ljub-
ljane v srednjem veku, ZČ X–XI (1956/57), 7–30.

⁷¹ 1329, 28. okt. list. DAD.

Proti vojvodi Majnhardu je nastopila močna skupina nasprotnikov, katerim so se pridružili tudi najvažnejši kranjski ministeriali. Zato je prenesel Majnhard po zmagi nad njimi od leta 1293 dalje v celoti upravni sistem, ki je bil preizkušen na Tirolskem, na Koroško in Kranjsko. Nezanosljivemu Korošču Julianu iz Seeburga je vzel vicedomski urad in ga izročil zvestemu proštu Leopoldu iz Velikovca, ki je pripadal tirolskemu dvornemu kleru.⁷² Na Kranjskem je izpodrinil notarja Friderika Tirolec Henrik Lavan, ki je bil leta 1286 notar freisinškega škofa. Omenja se kot »*notarius Carniole*« (1294),⁷³ »*scriba Carniole*« (1295), t. j. deželni pisar Kranjske,⁷⁴ nato zopet »*notarius Carniole*« (1296)⁷⁵ oziroma »*notarius noster*« (t. j. vojvode Otona) »*in Carniola*« (1298).⁷⁶ Leta 1299 ga najdemo kot »deželnega pisarja« (*lantschreiber tze Chrein*),⁷⁷ računsko knjiga goriško-tirolskih grofov pa mu daje še isto leto naziv »vicedoma Kranjske«.⁷⁸ V tej funkciji je pečatil leta 1301 darilno listino Sigfrida iz Gallenberga in dedičev za novoustanovljeni samostan Mekinje.⁷⁹ Leta 1298 mu je podelil vojvoda Oton »za zvesto službovanje« grad Kravjek (Weineck) v Slovenski Marki ne daleč od stiškega samostana v fevd.⁸⁰ Tja se je kmalu umaknil iz neznanih vzrokov. Leta 1313 mu je potrdil omenjeni fevd po Otonovi smrti vojvoda Henrik Koroški.⁸¹ Ker pa je pripadal Kravjek k spanheimski dediščini, je izprosil Henrik Lavan de Weineck leta 1314 še naknadno potrdilo od Habsburžana vojvode Friderika.⁸²

Vicedomski urad na Kranjskem je prevzel leta 1302 Tirolec Henrik Gralant,⁸³ ki je užival izredno zaupanje Hennika Koroškega. Januarja 1306 je spremljal vojvodo Henrika v Prago na poroko z Ano, hčerjo Vaclava II.⁸⁴ Konec februarja je bil navzoč v Landshutu ob dogovar-

⁷² H. Wiesflecker, *Meinhard der Zweite*, Innsbruck 1955, 283.

⁷³ FRA 31, 432 št. 395 (1286, 18. junija); Cod. 278, Innsbruck, fol. 8' (1294. 27. okt.).

⁷⁴ Cod. 278, Innsbruck, fol. 11' (1295, 26. avg.).

⁷⁵ Cod. 281, Innsbruck, fol. 11 (1296, 3. febr.).

⁷⁶ MDC VI. 279 št. 413 (1298, 24. okt.). A. Wambrechtsamer-Fr. Kovačič, Planina in njeni prvi gospodarji, Časopis za zgodovino in narodopisje XXVII (1932) 73 navaja listino 1297, 4. julij; med pričami je Henrik Lavan in ne Lipnau.

⁷⁷ GZL I/8 in I/9 (1299, 30. jan.).

⁷⁸ Carn. n. v. II (1911) 159.

⁷⁹ 1301, 20. avg. list. DAD.

⁸⁰ 1298, 24. okt. list. DAD.

⁸¹ MDC VIII, 55 št. 157 (1313, 8. maja.).

⁸² FRA II. 39, 201 št. 177, GZL I/20 (1314, 6. maj); L. Hauptmann, o. d. 433 op. 1, MDC VIII. 75 št. 233 (1314, 30. avg.).

⁸³ MDC VII. 27 št. 70 (1301, 18. febr., Gralant kot priča), 53 št. 136 (1302, 17. maj, H. Gralant »vitztum von Kärnten« pomotoma namesto »Krain«), 67 št. 165 (1303, 6. febr.), 76 št. 193 (1303, 31. avgust, Gralant kot priča), FMGTV X. 135.

⁸⁴ A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, II. Bd. Klagenfurt 1929, 165/166.

janju ženitne pogodbe.⁸⁵ Maja istega leta je bil pooblaščenec za sklepanje premirja z oglejskim patriarhom Otobonom.⁸⁶ Še isti mesec je poravnal spor med Friderikom iz Drage in kostanjeviškim samostanom.⁸⁷ Ko so navalili naslednje leto habsburški zavezniki, goriški grof Henrik in ortenburški grof Majnhard, na Ljubljano, je zavrnil Gralant uspešno vse napade. Nemška komenda je sodelovala pri tej obrambi in zgradila del ljubljanskega mestnega obzidja. Zato je posredoval vicedom Gralant poravnavo med meščansko občino in viteškim redom, ki naj bi bil odslej oproščen obveznosti do mesta.⁸⁸

Kot nagrado za uspešno obrambo Ljubljane je dobil vicedom Gralant leta 1308 od vojvode Otona grad Čače (*Lewenburg, Wasserleonburg*) v dolini Zilje kot pravi fevd.⁸⁹ Podelitev mu je potrdil vojvoda Henrik leta 1310.⁹⁰ Gralant je moral imeti neke pravice do dvorov »*Neuburg*«, morda ob Kokri in Kozji hrbet (*Bocksruck*) na Gorenjskem, katerim se je odrekel decembra 1307.⁹¹ S posojili je pridobil zastavne pravice do gradu Waidenburg ob Zilji na Koroškem, ki je pripadal posesti Ulrika iz Rihemberka (*Reifenberg*). Leta 1307 so odločili razsodniki, da ga mora Gralant izročiti in odbiti od terjatve 201 marke oglej. denarjev vrednost vseh dohodkov, ki jih je dotlej dobival iz zastavljene posesti. Ulrik pa bi moral plačati 40 mark kot prvi obrok do sv. Mihaela.⁹² Na zahtevo deželnega kneza je moral prevzeti leta 1309 poroštvo za plačilo 302 funtov veronskih parvulov in zastaviti v ta namen vso svojo posest.⁹³ Leta 1311 je bil Gralant kot zaupnik deželnega kneza med poroki za izpolnitev pogodbe, ki jo je sklenil Henrik Koroški z bamberskim škofom za pridobitev bamberske posesti na Koroškem, vendar pogodba zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni bila uveljavljena.⁹⁴ Septembra istega leta je pečatil Gralant zadnjič neko listino kot vicedom Kranjske.⁹⁵ Sele leta 1317 je obračunal Gralant s kraljem Henrikom Koroškim o dohodkih in izdatkih svojega enajstletnega službovanja na Kranjskem in v Marki. Ugotovili so, da mu ostaja Henrik dolžan 300 mark oglej. den., ki naj mu jih plača kranjski deželni pisar Nikolaj.^{95a}

⁸⁵ MDC VII. 126 št. 328 (1306, 28. febr.).

⁸⁶ MDC VII. 130 št. 339 (1306, 4. maja).

⁸⁷ 1306, 19. maja, list. DAS.

⁸⁸ A. Jaksch, o. d. II. 170; Fr. Zwitter, o. d. 68 (1307, 13. junij).

⁸⁹ A. Jaksch, o. d. II. 172, MDC VII. 170 št. 445, 181 št. 481 (1308, 4. jul., Gralant kot priča), 200 št. 531 (1309, 28. maja, enako).

⁹⁰ MDC VII. 207 št. 557 (1310, 6. jan., Praga).

⁹¹ MDC VII. 169 št. 442 (1307, 22. dec.).

⁹² MDC VII. 145 št. 386 (1307, 31. marca), MHVK 1862, 45 (pod datumom 1307. 24. marca).

⁹³ Carn. n. v. II. (1911) 160.

⁹⁴ MDC VIII. 6—9 št. 23 (1311, 22. marca), 74 št. 227 (1314, 1. avg.).

⁹⁵ 1311, 24. sept. Zenoburg, list. dež. arhiv Innsbruck.

^{95a} MDC VIII. 106 št. 346 (1317, 1. febr.).

Kot zaupnik Henrika Koroškega je prevzel Gralant leta 1314 funkcijo glavarja dežele ob Adiži na Tirolskem.⁹⁶ Na lastne stroške je obnovil grad Freudenstein pri Šmohoru v Ziljski dolini, za kar mu je dal Henrik zadolžnico za porabljeni denar.⁹⁷ Leta 1319 je bil Gralant med poslanci, ki jih je pooblastil deželni knez za pogajanja s Cangrandom de la Scala, državnim vikarjem Verone in Vicenze.⁹⁸ Isto leto mu je podelil goriški grof Henrik deleže Ulrika iz Rihemberka na gradovih v Rihemberku in Dornberku s pritiklinami, zlasti s posestvi na Krasu in v Furlaniji ter deželskim sodstvom in mitniško pravico, končno z odobritvijo Henrika Koroškega graščino Rihemberk s pripadajočimi vasmi, dvorci, vinogradi in ostalimi pravicami kot pravi fevd.⁹⁹ Morda je prejel že Henrik Gralant častni urad komornika Kranjske in Marke kot dedni fevd, ki sta se mu leta 1342 odpovedala njegova sinova Henrik in Ulrik Gralant iz Čač (Lebenberch). Nato je prešlo omenjeno dostojanstvo s podelitvijo Albrehta Avstrijskega na brata Leopolda in Greifa iz Čreteža (Reutenberg).¹⁰⁰

Oktobra 1312 se pojavi v virih kot koroški vicedom Weriland, bivši vuzeniški župnik, nato opat šentpavelskega samostana.¹⁰¹ Leta 1314 je kupil ljubljanski meščan Lombard Nikolaj Porger od omenjenega opata in samostanskega konventa, ki je nujno potreboval denarja, 8 kmetij ob Ljubljani in 12 ob Šujici.¹⁰² Po Werilandovi smrti je predložil leta 1314 njegov naslednik, opat Nikolaj, račune zanj pred novim koroškim vicedomom, župnikom Dietrichom iz Št. Vida ob Glini.¹⁰³ Tu se omenja Weriland kot bivši vicedom Koroške in Kranjske, vendar zaenkrat ne poznam listine, v kateri bi se nazival »vicedom Kranjske«. Pri obračunu je predložil menda opat dokazila o dohodkih in izdatkih uradnikov na Koroškem, Kranjskem in v slovenjegraškem področju. Iz tega bi sledilo, da je imel Weriland neko nadzorno oblast tudi nad deželnoknežjimi uradniki na Kranjskem oziroma da so bili ti dolžni pred njim polagati račune v dobi, ko Gralant

⁹⁶ MDC VIII. 64 št. 189 (1314), 78 št. 244 (1314, 28. sept.).

⁹⁷ MDC VIII. 105/106 št. 345 (1317, 28. jan.), 1318, 4. jan. list. DAD.

⁹⁸ A. Jaksch, o. d. II. 198.

⁹⁹ 1319, 13., 20., 27. marca, list. DAD. Gralant se še omenja kot priča, porok oziroma pečati listine: MDC VIII. 20/21 št. 58 (1311, 15. avg.), 22 št. 62 (1311, 24. sept.), 40 št. 106 (1312, 24. junij), 52 št. 146 (1313, 19. febr.), 84 št. 265 (1315, 8. febr.), 103 št. 336 (1316, 23. okt.), 125/126 št. 415 (1318, 28. april), 506 št. 416 (1318, 28. april), 174 št. 594 (1321, 6. sept.), 203 št. 701 (1324, 20. marca), 224/225 št. 784 (1325, 5. junij), 225 št. 787 (1325, 18. junij), 237/238 št. 819 (1325, 4. nov.).

¹⁰⁰ 1342, 10. januarja, MMVK XVIII (1905) 160 št. 65.

¹⁰¹ A. Jaksch, o. d. II. 188/189; E. Zöllner, Die Annalen des Pfarrers Weriland von Saldenhofen, Carinthia I 147 (1957) 296–305; FRA II. 39, 190 št. 160–165, 167–178, 181, 185, 195.

¹⁰² GZL I/20, MDC VIII. 70 št. 212 (1314, 6. maja), FRA II. 39, 214 št. 195 (1320, 8. sept.).

¹⁰³ A. Jaksch, o. d. II. 194, MDC VIII. 77 št. 243 (1314, 26. sept.).

ni več opravljal poslov vicedoma na Kranjskem. Weriaand je porabil za kritje dolgov deželnega kneza 300 mark oglej. den. samostanske gotovine, ki bi jo moral vojvoda Henrik vrniti. Toda šentpavelski opat mu je odpustil dolg, le neplačane zadolžnice pokojnega opata Weriaanda je moral prevzeti novi koroški vicedom.¹⁰⁴

Kranjska z Marko je bila torej vključena v enotno, napredno, pod italijanskim vplivom razvito finančno upravo vojvode Majnharda, ki je imela svoje središče v gradu Tirol.¹⁰⁵ Posamezni uradi so pošiljali na zahtevo del dohodkov osrednji blagajni na Tirolsko.¹⁰⁶ Tako je odvajal kranjski notar denar naravnost komori, npr. 5. in 27. oktobra 1294, 26. avgusta 1295, 3. februarja 1296.¹⁰⁷ Komornik je tudi beležil denar, ki ga je poslal kranjski vicedom Gralant npr. 1. in 3. marca 1303¹⁰⁸ ter 29. novembra 1305.¹⁰⁹ Nasprotno je prejel Gralant 7 mark od Florentinca Jakoba za nabavo meča.¹¹⁰

Deloma je bil znak probujajočega se denarnega gospodarstva sistem odkazovanja,¹¹¹ ki ga najdemo. Komora je napotila upnike z njihovimi terjatvami na najbližji deželnoknežji urad, ki je prejel istočasno nalog, da poravna za komoro dospeli dolg. Ta način poslovanja pa se je prekomerno razbohotil pod Majnhardovima sinovoma Otonom in Henrikom. Tako je dolgoval Henrik Koroški Greifu iz Čreteža 420 mark oglej. den. za vojaško najemniško službo na pohodu v Monselice

¹⁰⁴ FRA II. 39, 202 št. 178.

¹⁰⁵ R. Heuberger, Die älteren landesfürstlichen Vicedominate in Tirol und die Anfänge der Hauptmannschaft an der Etsch, FMGTV XI (1914) 66, 126, 130; H. Wiesflecker, o. d. 194 sl. 283.

¹⁰⁶ O. Stolz, Das mittelalterliche Zollwesen Tirols bis zur Erwerbung des Landes durch die Herzoge von Österreich (1363), AföG 97 (1909) 704.

¹⁰⁷ 1294, 5. okt. (Cod. 278, fol. 67'): *fecit Jaeclinus de Moreit rationem de marc. 120 Aquil. de Lavano notario Carniole receptis et de marc. 24 versibers ponderis Wienn. de eodem et equum I valentem lb. veron. 29 et ver. lb. 12 de eodem*; 1294, 27. okt. (Cod. 278, fol. 8'): *Item de Lavano notario Carniole Aquil. marc. CLXXXVII*; 1295, 26. avg. (Cod. 278, fol. 11'): *Item de Lavano scriba Carniole Graetz. marc. I in numero et venet. gross. lb. 8 1/2 Aquil. den marc. LIIII den XX*; 1296, 3. februar (Cod. 281, fol. 11): *Item a Lauano notario Carniole marc. I. Grez. veter. et Venet. gross. 8 1/2, Aquil. m. 54 den. 20*. O nalogah notarjev prim. še R. Heuberger, o. d. 125; F. Kogler, Das landesfürstliche Steuerwesen in Tirol bis zum Ausgang des Mittelalters, AföG 90, Wien 1901, 526.

¹⁰⁸ 1303, 2. avg. (Cod. 278, Innsbruck, fol. 45'): *Item primo intrante marcio de Sechkilno de Tirol, nuncio domini H. Gralandi vicedomini Carniole, Aquil. marc. 125, minus den 53*; (fol. 45): *Item III. intr. marcio de Eberlino de Egerhausen venet. gross. sol. 35, den. 8 et Aquil. marc. 121 pro Gralandi vicedomino Carniole*.

¹⁰⁹ 1305, 29. november (Cod. 278, fol. 46'): *Item de Gralandi vicedomino Carniole marc. 10, lb. 6 et Aq. marc. 10 et Raschariorum lb. 8 ad rationem sol. II. Veron. quolibet denario computato*.

¹¹⁰ 1309, 7. avg. (Cod. 6, München, fol. 56): *Jacobus prestator de Florenzia. Item domino Heinrico Gralandi vicedomino Carniole marc. 7 pro spadone*; prim. FMGTV XI (1914) 67 op. 2.

¹¹¹ O. Stolz, o. d. 704 sl.

v Gornji Italiji leta 1324. Zato je naložil leta 1327 ljubljanskim sodnikom, naj izroče Greifu do 25. julija 120 mark, nato pa vsako leto po 100 mark, dokler ne bo poravnal dolg.¹¹² Malo pozneje je naročil istim sodnikom, naj plačajo dve leti zapovrstjo po 60 mark ljubljanskima meščanoma Merklinu in Perku od donosa mestnega davka.¹¹³ Naslednje leto je ukazal vojvoda Henrik ljubljanskim sodnikom, naj poravnajo Hugonu Devinskemu terjatve v skupnem znesku 1200 oglej. den., ki so deloma izvirale tudi iz pohoda v Lombardijo in sicer tako, da plačajo letno 300 mark iz dohodkov vseh deželno knežjih sodišč in uradov na Kranjskem. Ker pa je obstajala nevarnost, da so odkazila že izčrpala sredstva oziroma zmogljivost uradov, je določil deželni knez, da bo prejel upnik morebitni primanjkljaj drugod.¹¹⁴

Nov način poslovanja je pričel vojvoda Majnhard uvajati po letu 1290 s tem, da je spreminjal urade naravnost v »podjetja«, ki jih je dajal v zakup. Zakupnik je obdržal kljub temu značaj uradnika, ki je ostal pod nadzorstvom in bil dolžan obračunavati pred deželno knežjo komisijo.¹¹⁵ Pred vojno, ki jo je vodila v letih 1291/2 proti Majnhardovi oblasti zveza nasprotnikov, sta prejela Ljubljančana Ulrik Latin in Frankot sodstvo, mitnico in tako imenovano »vodno pravico« (*Wasserrecht*) v Ljubljani v zakup. Vojvoda Majnhard jima je podaljšal zakupno dobo za računski leti 1294/95 in 1295/96.¹¹⁶ S tem sta postala upravičena do vseh funkcij, ki so bile združene z uradom sodnika. Imela sta izključni užitek vseh dohodkov, ki so pripadali. Dolžna sta bila plačati komori letno zakupnino 346 mark oglej. den., poleg tega pa še nagrado (*ad consilium*) 5 mark, ki je srečamo pod različnimi imeni tudi pri oddaji drugih uradov. Podobno sta dobila Jeklin in Herman Balkin sodstvo v Kamniku za poslovno leto 1295/96 proti zakupnini 89 mark oglej. den. in nagradi 2 mark.¹¹⁷ Ljubljanski meščan Merklin pa si je zagotovil tamošnji urbarski urad za leto 1295/96 proti zakupnini 80 mark.¹¹⁸ Kako običajna je bila tedaj zakupodaja uradov, priča primer iz l. 1328, ko sta se pogajala ljubljanska sodnika Hertel iz Polhovega gradca in Konrad z Iga, pooblaščenca tudi od odsotnega tretjega sodnika Albera iz Sempetra, v Čedadu z ljubljanskim župnikom Jakobom de Columpna, da bi jim prepustil dohodke ljubljanske fare za eno ali več let.¹¹⁹

¹¹² GZL I/26 (1327, 10. decembra).

¹¹³ GZL I/27 (1327, 11. decembra).

¹¹⁴ GZL I/34 (1328, 17. maja).

¹¹⁵ H. Wiesflecker, o. d. 303 sl.

¹¹⁶ M. Kos, ZC VIII. (1954) 263/264; GZL I/103, I/104.

¹¹⁷ H. Wiesflecker, Regesten II. 1. št. 903.

¹¹⁸ GZL I/105 (1294, 11. dec.).

¹¹⁹ 1328, 28. junija (po prepisu v Schumijevi zbirki, DAS, iz knjige notarja Gubertina, fasc. 14, Udine, Museo Civico; regist pri A. Koblar, IMDK III. 61).

Za Majnhardovih sinov Otona in Henrika pa je pokrajinska in krajevna finančna uprava nazadovala. To se je kazalo zlasti v naraščajočem zastavljanju posestev in uradov.

Medtem ko je obdržala Koroška še po letu 1314 vicedome (za župnikom Dietrichom Konrad Schilcher, meščan Št. Vida ob Glini 1321 do 1328, nato Janez Comes, meščan Celovca 1331–1334),¹²⁰ ki so nekajkrat opravljali finančne posle tudi za Kranjsko,¹²¹ so obstajale na Kranjskem v finančni upravi posebne razmere. Tam najdemo poleg deželnega pisarja, ljubljanskega notarja in vodje kletarskega urada oziroma kašče v Ljubljani od leta 1321 dalje še deželnega oskrbnika »phleger in dem lant cze Chrain«. Na Kranjskem torej od 1314 dalje do smrti vojvode Henrika Koroškega (1335) ni bilo več vicedomov. Deželni pisar (*lantschreiber zu Chrain*, *lantscriba Carniole*) je bil med leti 1314 in 1327 Nikolaj iz Ljubljane.¹²² Kot notar deželnega kneza v Ljubljani se omenja Leonard, sin Albera iz Šempetra.¹²³ Leta 1330 je prejel v dedni zakup deželnoknežji mlin na Gradaščici, mlin pri sv. Nikolaju v Ljubljani in ladijski mlin v Slapah pri Zalogu.¹²⁴ Isto leto mu je podelil Henrik Koroški »*officium lantscribatus Carniole*«. V postavitveni listini so naštetni naslednji službeni prejemki: 6 oglej. mark, 10 modijev pšenice, 10 modijev rži, 30 modijev ovsa, 1 voz vina in 300 hlebov sira. Vse to so mu morali poskrbeti ljubljanski sodniki. S prisego je obljubil deželni pisar, da bo zvesto opravljal službo: kadarkoli bodo odmerjali ali pobirali sodniki dajatve deželnoknežjih podložnikov ali nalagali davke oziroma obračunavali z uradniki (*officiales*), bo sodeloval deželni pisar in vestno vpisoval v uradne knjige dohodkov iz Kranjske in Marke (najbrž računske knjige in urbarje) ter vobče pospeševal koristi in preprečeval škodo deželnega kneza. Česar pa sam ne bi zmoget, bo moral poročati komori na Tirolsko.¹²⁵ Deželni pisar

¹²⁰ A. Jaksch, o. d. 200, 216, 231.

¹²¹ Cod. 287, Innsbruck, fol. 14' (1331, 24. maj): *Johanes dictus Comes, koroški vicedom, navaja v obračunu med izdatki (fol. 16): Item domino abbati de Landestrost Aquil. marc. 16; (fol. 16'): item abbati de Landestrost pro uno spadone et phantlosii A. m. 12.; item abbati de Landestrost pro subsidio edificationis sui claustris Aq. m. XX; (fol. 17): item dedit abbati de Landestrost pro uno spadone emendo Aquil. marc. X. (fol. 18') item domino abbati de Landestrost pro quondam Schilherio fris. marc. X.*

¹²² GZL VII/14 (1314, 20. jul.), 1316, 18. avg. list. DAD, GZL VII/16 (1317, 6. okt.), I. g. Orožen, Bistum und Diözese Lavant II./1, Obernburg, 94 (1318, 17. febr.), MMVK XIII (1900) 51 št. 22 (1319, 29. sept.), M. Kos, Una lettera in volgare spedita verso il 1320 da Lubiana a Cividale, *Ce Fastu?* XXXII (1956) 6; GZL I/22 (1322, 27. okt.), 1323, 25. jul. list. DAD; GZL VII/20 (1323, 14. nov.); regest MHVK 1861, 79 napačen, MHVK 1862, 46 pravičen, GZL I/31 (1327/28 s. d. po B. Otorepcu; tedaj je bil dež. pisar že mrtev).

¹²³ O Leonardu, Alberovem sinu prim. F. Gestrin, o. d. 203.

¹²⁴ GZL I/40 (1330, 29. sept.), Carn. n. v. III (1911) 57 (bolje datirati 1330, jan. – 1331, marec).

¹²⁵ GZL I/42 (1330, 29. sept.).

je moral nadalje paziti, da so upniki pri zastavljenih deželnoknežjih posestvih odbili vrednost letnega donosa oziroma dogovorjeni znesek vsako leto od dolga in vrnili po poplačilu terjatve zastavni predmet in zastavitveno listino.¹²⁶ Kletarski in kaščarski urad v Ljubljani je poveril vojvoda Henrik leta 1330 Albertu, sinu Albera iz Šempetra, ki je bil dolžan vsako leto dajati račun o svojem gospodarjenju pred ljubljanskimi sodniki.¹²⁷

Posebno pozornost vzbuja organ deželnega kneza z nazivom »oskrbnik kranjske dežele«. Iz precej skromnih virov se da ugotoviti, da je imel to funkcijo od l. 1321 dalje Lombard Jakob Porger,¹²⁸ od l. 1330 dalje pa Nikolaj, zet Albera iz Šempetra.¹²⁹ Deželni oskrbniki (*provisores terrae, Landpfleger*) se omenjajo l. 1312 na Tirolskem. Po izgubi Češke in smrti brata Otona je postavil vojvoda Henrik aprila 1312 kolegij 10 deželnih oskrbnikov s širokimi pooblastili za tri leta.¹³⁰ V odsotnosti vojvode je prevzel ta kolegij celotno finančno upravo dežele. V ta namen so jim bili podrejeni vsi organi deželnega kneza. Oskrbniki so bili upravičeni postavljati in odstavljati vodje uradov, pregledati in odobriti njihove račune, izterjati zaostale dolgove ter vobče odpraviti nevzdržno finančno stanje.¹³¹ Medtem ko je ohranjena lista na imenovanju deželnih oskrbnikov za Tirolsko, ki določa njihovo delovno področje ter označuje njihovo postavitve kot izredni, časovno omejeni upravni ukrep za ureditev financ, zaenkrat še niso znane podrobnosti o postavitvi »deželnega oskrbnika na Kranjskem«. Iz ohranjenega listinskega gradiva se da vendar povzeti, da funkcij kranjskega deželnega oskrbnika niti v družbenem niti v oblastvenem pogledu ni primerjati z onimi na Tirolskem. Morda bi jo primerjali funkciji sodnikov. Z gospodarskega vidika, ki je predvsem odločilen,

¹²⁶ 1326, 16. sept. list. DAD.

¹²⁷ GZL I/41 (1330, 29. sept.).

¹²⁸ GZL II/4 (1321, 23. april). Med regesti za zgodovino križnikov v Ljubljani (MHVK XV. 97) je navedena kot lista muzejskega arhiva: 1313, na dan sv. Stefana o božiču. Iz nekkih razlogov sem jo datiral: 1312, 26. december. Ob zbiranju gradiva za študijo: Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMDS XIII. 32 op. 27, je nisem našel. Zatrjevali so mi, da je med neurejenimi listinami. Zato sem se zanesel na gornji vir. Šele leta 1945 so uredili v DAS vse listine. Tedaj se je izkazalo, da je datirati listino: 1330, 26. december. Zato je popraviti v GMDS XIII. 32 op. 27 in ZČ V (1951) 205.

¹²⁹ GZL II/11, II/12 (1330, 2. in 26. dec.); F. Gestrin, o. d. 205.

¹³⁰ R. Heuberger, Zur Einsetzung der zehn Landpfleger 1312, Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg III. F. 56. Heft, Innsbruck 1912, 265–281; A. Jaksch, o. d. II. 188. Naziv »deželni oskrbnik« sem povzel po S. Vilfanu, Pravna zgodovina Slovencev, Lj. 1961, 206, ker se s tem izogne zamenjavi z dež. upravnikom (Landesverwalter) poznejše dobe; gl. S. Vilfan, o. d. 329. V letih 1313–1314 je bil vojvoda Henrik večkrat v Ljubljani. Od tu je dal 1313, 31. maja razna navodila tirolskim oskrbnikom; prim. R. Heuberger, o. d. 287.

¹³¹ R. Heuberger, o. d. 272–277.

pa je očitno, da se je poslužil vojvoda Henrik pri reševanju svojih stalnih finančnih stisk najpremožnejših meščanov Ljubljane. Vsekakor ni slučaj, da gre pri tem za skupine oseb, ki so jih vezale sorodstvene (svaštvene) vezi. Tako so sodelovali deželni oskrbnik Jakob Porger, deželni pisar Nikolaj in Tirolec Henrik iz Schrofensteina. Jakob Porger je imel za ženo Mazzo iz Schrofensteina, Nikolaj pa Dietmundo iz Schrofensteinā, morda sestri omenjenega Henrika.¹³² Drugo skupino so sestavljali deželni oskrbnik Nikolaj, deželni pisar Leonard, njegov svak, in Alber iz Šempetra, njegov tast.

Dovolj je znana podjetnost Lombarda Jakoba Porgerja, njegove investicije v mitnice na Goriškem, v Furlaniji in na Tirolskem, pa tudi v Ljubljani. V zakupu je imel nekaj časa tudi ljubljanski urad. Užival je zemljiška gospostva, posamezne hube, nekaj vinogradov pri Trstu, pa tudi razne regalne pravice.¹³³ Morda je obračunaval kot deželni oskrbnik leta 1328 z upravnikom laškega urada o izdatkih za grajsko stražo (*Burghut*) gradov Zibnik, Freudenek in Klausenstein pri Zidanem mostu ter o stroških za gradnjo nove utrdbe v Laškem, ki jih je bilo povrniti Petru iz Liebenberga (Limberk).¹³⁴ V primeri z ogromnim premoženjem Porgerja je bila zemljiška posest deželnega pisarja Nikolaja, kolikor je dotlej znana, dokaj neznatna.¹³⁵ Ko pa je nastopila plačilna nesposobnost, je moral Jakob Porger postopno likvidirati zemljiško posest in zakupe. Tržaške vinograde so mu prodali na dražbi.¹³⁶ Potem je prejel funkcijo deželnega oskrbnika Nikolaj, zet Albera iz Šempetra. Tudi ta rodbina je imela precejšnjo zemljiško posest, na katero je opozoril Ferdo Gestrin.¹³⁷

Od časa do časa, pod vojvodom Henrikom pogosto dokaj pozno, so morali uradniki (tudi zakupniki in zastavojemniki) polagati obračune pred veččlansko komisijo, ki jo je določil v ta namen deželni knez. Predložiti so morali vsa dokazila za prejemke (*recepta*) in izdatke (*expedita*) od nastopa službe ali pričetka zakupa (zastavitve) oziroma od zadnjega obračuna.¹³⁸ Pokazati so morali tudi vse poravnane náloge preodkazov, ki so jih obdržali uradniki kot potrdila o opravljenem plačilu. Kamniški sodnik Tomaž Zaendlin je obračunal l. 1330 glede

¹³² O Porgerjih prim. F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, ZČ V (1951) 201 sl.; M. Kos, Una lettera in volgare..., isti, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ X–XI (1956/57), 13 sl.; o Schrofensteinih prim. 1323, 14. nov. list. DAD, regest MHVK 1862, 46; GZL I/24 (1327, 4. jul.), I/31 (1327/28).

¹³³ Jos. Zontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMDS XIII (1932), 21–35, F. Gestrin, o. d. 201 sl., 206; M. Kos, o. d. 13 sl., 28.

¹³⁴ GZL I/32 (1328, 30. januar).

¹³⁵ 1323, 25. julij, list. DAD, MDC VIII. 198 št. 682 (1323, 14. november).

¹³⁶ GZL V/33 (1328, 10. dec.), V/34 (1329, 18. april), V/36 (1330, 27. avg.), V/37 (1330, 2. sept.), V/38 (1330, 25. sept.), V/43 (1331, 6. maj).

¹³⁷ F. Gestrin, o. d. 203 sl.

¹³⁸ F. Kogler, o. d. 528 sl.; O. Stolz, o. d. 705 sl.

kamniškega deželskega sodišča za l. 1321–1325, za gozdno pravdo (*jus foreste*) iz l. 1323/24 in o desetini v Zagorju in Lubeku pri Vačah za l. 1319. Iz primerjave dohodkov je izhajalo, da je oddal Zaendlin vse dohodke (*expedivit integraliter et in toto*). Izdatki so celo presegli dohodke (*edit ultra*) za 11 1/2 oglej. mark in 25 den. Za to vsoto mu je izstavil notar, ki je bil član komisije, zadolžnico.¹³⁹ Isto leto je položil račune pred komisijo Peter iz Liebenberga za svoje uradovanje v Slovenski Bistrici in Laškem. Predložil je vrsto preodkazov, ki so mu jih poslali koroški vicedom Dietrich, prošt Henrik iz Velikovca, kranjski vicedom Henrik Lavan in kranjski deželni pisar Nikolaj. Dalje je obračunaval glede zastavljenih 26 županov in 64 kmečkih podložnikov iz »Prodanovega urada« onstran Savinje.¹⁴⁰

Po smrti vojvode Henrika (1335) so prevzeli Habsburžani dejansko oblast na Kranjskem. Sprva še niso izpremenili upravne organizacije. Zato je ostal deželni pisar glavni organ deželnega kneza za finančno upravo. Omenja se Alber, ki pa ni istoveten z Alberom iz Šempetra.¹⁴¹ Šele za vojvode Albrehta II. so obnovili urad vicedoma na Kranjskem. Odslej je obstajal s kratkimi prekinitvami do leta 1747, ko ga je ukinil državnik Marije Terezije, grof Friderik Viljem Haugwitz.¹⁴²

Kot prva predstavnik obnovljenega vicedomata nastopata člana ljubljanskega meščanskega rodu iz Šempetra: Seifrid (l. 1348 ljubljanski sodnik¹⁴³) v letih 1354–1359,¹⁴⁴ nato njegov brat Alber v letih 1359–1366.¹⁴⁵ Močna zadolženost je dala povod, da sta brata Albreht III. in Leopold III. izročila l. 1370 za 4 leta gospodarsko upravo vseh dežel skupini najvišjih dvornih in finančnih uradnikov Avstrije.¹⁴⁶ Zato se omenja kranjski vicedom šele 1374: judenburški meščan Pavel Ramung,¹⁴⁷ ki je opravljal v letih 1354–1370 službo štajerskega deželnega

¹³⁹ Carn. n. v. II (1911) 57/58.

¹⁴⁰ Cod. R 53, fol. 8, DAD (1328, 6. marca); Jos. Chmel, Der österr. Geschichtsforscher II. 2, Wien 1841, 392/393 (1330, 26. avg.), Carn. n. v. II. (1911) 54/55 (1330, 29. avg.).

¹⁴¹ GZL II/14 (1337, 18. julij). Med pričami sta Alber von Sand Peter in Alber der lantschreiber (morda sin Albera).

¹⁴² S. Vilfan, o. d. 374; P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Lj. 1963, 277, je omenjena l. 1396/97 prodaja 150 modijev ovsa »dem lantschreiber zu Laibach«. To najbrž ni več »deželni pisar« v obravnavanem pomenu, vendar gre za dobo, ko na Kranjskem izjemoma ni bilo vicedoma. Pozneje pomeni »landschreiber« pisarja dež. glavarja.

¹⁴³ GZL I/56 (1348, 26. nov.).

¹⁴⁴ 1354, 3. april, 1355, 18. maj, list. DAD; MMVK XVIII (1905) 182 št. 114 (1358, 4. marca) 183 št. 116 (1358, 4. maj), 185/186 št. 122 (1359, 5. junij).

¹⁴⁵ GZL I/55 (1346, 15. dec.), 1359, 21. jun. list. ADvKD; 1361, 7. april, list. DAD; GZL II/28 (1366, 27. nov.).

¹⁴⁶ Lichnowsky, o. d. IV. 137–139 (1370, 9. junij).

¹⁴⁷ G. Kozina, o. d. 15; MMVK XIII (1900) 65 št. 61 (1374, 30. marca), XIX (1906) 106 št. 200 (ok. 1374).

pisarja,¹⁴⁸ bil nekaj časa tudi koroški vicedom in prevzel po letu 1375 zopet funkcijo štajerskega deželnega pisarja.¹⁴⁹ Na Kranjskem pa se pojavi v listinah od 1376 do 1379 Friderik z nazivom »stari vicedom« (*der alte vicztum*).¹⁵⁰ V letih 1383 do 1390 se omenja Jakob Ramung, morda sorodnik nekdanjega vicedoma Pavla.¹⁵¹ Nato so sledili:

- 1397–1407 Osterman iz Kamnika (Stein)¹⁵²
- 1411–1416 Mihael Drescher¹⁵³
- 1421–1427 Kristijan iz Arnfelsa¹⁵⁴
- 1428–1431 Viljem Schnitzenpaumer¹⁵⁵
- 1431–1438 Martin iz Črnomlja (Tschernembl)¹⁵⁶
- 1442–1445 Jurij iz Črnomlja¹⁵⁷
- 1447–1454 Jurij iz Višnje gore (Weichselberg)¹⁵⁸
- 1455–1456 Friderik Harder¹⁵⁹
- 1457–1472 Jurij iz Brega (Rain)¹⁶⁰
- 1475 Andrej Rainer, upravitelj vicedomskega urada¹⁶¹
- 1476–1478 Gašper Haunspeck¹⁶²
- 1478–1483 Ahac Hertenfesler¹⁶³
- 1483 (1489)–1497 Viljem Turjaški (Auersperg), dež. glavavar in vicedom¹⁶⁴
- 1498–1513 Jurij z Brda (Egk), bivši vladarjev novčar (Pfennigmeister)¹⁶⁵

¹⁴⁸ A. Luschin, o. d. 199; Lichnowsky, o. d. IV. reg. št. 13 (1358, 21. nov.); Cod. B 6, fol. 52, DAD (1356, 9. nov.).

¹⁴⁹ FRA II. 39, 260/261 št. 282 (1378, 29. jul.); 1384, 14. maj, list. DAD.

¹⁵⁰ G. Kozina, o. d. 15; MMVK XIX (1906) 107/108 št. 204 (1376, 25. marca), GZL I/83 (1376, 22. julij), I/84 (1376, 3. dec.), I/85 (1377, 8. junij), VII/46 (1378, 2. jul.), I/86 (1379, 28. okt.), I/93 (1385, 19. nov.), VII/58 (1405, 20. febr.); tu se omenja Zaharija, sin pok. vicedoma Friderika. Naziv »der alte« pomeni navadno bivšega uradnika, vendar v tem primeru najbrž le »stari«, ker mi ni znan vicedom iz iste dobe.

¹⁵¹ G. Kozina, o. d. 15; GZL III/13 (1383, 7. febr.), I/96 (1389, 4. febr.), VII/52 (1390, 14. jan.); ZČ VI–VII (1953/54) 420.

¹⁵² B. Otorepec, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku, Kamniški zbornik 1956, 67 sl.; zlasti 87 in op. 804 do 817; dodatni so še: 1393, 19. jan. list. DAD; GZL I/102 (1397, 16. maj), MMVK XIX (1906) 139 št. 268 (1398, 2. avg.), LMS 1872/73, 27 (1400, 29. nov.), FRA II. 39, 318 (1404, 15. avg.), 1404, 16. sept. list. DAD; GZL VII/57 (1405, 25. jan.), GZL VII/58 (1405, 20. febr.), 1406, 7. april, list. DAD, GZL II/49 (1406, 22. maj).

¹⁵³ G. Kozina, o. d. 16; P. Kandler, Codice diplomatico Istriano, pod: 1411, 20. jul.; 1416, 27. jul. list. DAS: Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2024 (1421, 20. julij, zapuščina vicedoma).

¹⁵⁴ G. Kozina, o. d. 16; Cod. 107, Empf. u. Ausgab Register, ADVKD, fol. 32–36, po mikrofilmu, ki mi ga je ljubeznivo dal na razpolago tov. B. Otorepec, v. arhivar Mestnega arhiva v Ljubljani; 1423, 30. nov. list. DAS; MMVK XX (1907) 197 št. 338 (1424); LMS 1870, 99; Jos. Chmel, Geschichte K. Friedrichs IV. u. seines Sohnes Maximilian I., Bd. I. Hamburg 1840, 202/203 (1427, 28. junij, 16. julij).

¹⁵⁵ G. Kozina, o. d. 16; G. Pettenegg, o. d. 1844 (1428, 4. jul.); GZL II/86 (1431, 14. junij).

Položaj kranjskega vicedoma je bil močno pod vplivom delitev dežel in rodbinskih sporov med posameznimi vejami habsburškega rodu. Prvi delitvi leta 1379 je sledila 1386 rana smrt Leopolda III. Brat Albreht se je zavzel za nedoletne otroke, začasno združil vse dežele in izročil v letih 1392–1395 tudi upravo deželnoknežjih dohodkov na Kranjskem »hubmojstru«, vrhovnemu avstrijskemu finančnemu organu, dunajskemu meščanu Ulriku Zinku.¹⁶⁶ Ob ponovni delitvi dežel leta 1411 se omenja vicedom Mihael Drescher, ki je bil morda sorodnik koroškega vicedoma Viljema Drescher (1407).¹⁶⁷ Ob nevarnem spopadu med Sigmundom in Benečani je moral prevzeti grad Mokovo pri Trstu v varstvo.¹⁶⁸ Sledil mu je Kristijan iz Arnfelsa, morda sorodnik koroškega vicedoma Mihaela iz Arnfelsa (1382–1394).¹⁶⁹ Iz nje-

¹⁶⁶ G. Kozina, o. d. 17; 1431, 22. jul. list. DAD; MMVK XX (1907) 210 št. 371 (1432, 12. avg.), GZL III/47 (1433, 13. febr.), MMVK XX (1907) 211 št. 373 (1433, 20. jul.), 1434, 25. nov. list. DAD; GZL VII/74 (1435, 15. maj), III/48 (1435, 28. nov.), VII/75 (1436, 24. april), MMVK XX (1907) 217 št. 384 (1436, 31. jul.), 218 št. 386 (1436, 7. nov.), 219 št. 389 (1437, 28. jan.); 1437, 22. junij, list. DAS; G. Pettenegg, o. d. 1923 (1437, 14. avg.), 1433, 12. marca, list. DAD; GZL II/92 (1440, 21. jul.).

¹⁶⁷ G. Kozina, o. d. 17; Carn. n. v. II. (1911) 165 (1443, 1. nov. – 1444, 1. nov.), MMVK XIII (1900) 68 št. 72 (1444, 10. febr.), GZL II/94 (1444, 13. marca), Carn. n. v. II (1911) 165 (1444, 16. maj), 1445, 3. junij, list. DAS. Pozneje je bil upravitelj glavarstva na Kranjskem (*Verweser der Hauptmannschaft in Krain*: GZL II/96 (1449, 23. april), Carn. n. v. I (1910) 21 št. 438 (1450, 2. nov.), GZL III/60 (1451, 14. sept.); Jahresbericht kranjske gimnazije 1913, 24. (1452 13. septembra); A. Gnirs, Eine Abrechnung über Ausgaben und zugehörige Einnahmen für das Söldneraufgebot Friedrichs III. im Krainer Krieg 1442–43. Fragment eines gleichzeitigen Rechnungsbuches des Franz von Stassau (Strassoldo), Jahresbericht dr. realke v Pulju 1909, 7.

¹⁶⁸ G. Kozina, o. d. 18; MMVK XIV (1901) 61 št. 77 (1447, 26. maja), GZL VII/81 (1448, 3. sept.), MHVK 1866, 6 (1448), GZL VII/82 (1449, 24. marca), 1862, 52 (1449, 10. junij), Cod. D 70, fol. 60', AdvKD (1449, 18. okt.), MMVK XX (1907) 245 št. 433 (1449), GZL III/57 (1449, 14. sept.), II/99 (1450, 4. maj), II/100 (1450, 8. maj), III/60 (1451, 14. sept.), VI/2 (1451, 13. nov.), III/61 (1452, 22. marca), Jahresbericht kranjske gimnazije 1913, 23/24 (1452, 13. sept.), Carn. n. v. I (1910) 22 št. 441 (1452, 18. dec.), GZL III/63 (1454, 27. marca).

¹⁶⁹ Lichnowsky, o. d. VIII, reg. št. 2014 b (1455, 20. julij), LMS 1872/73, 27 (1456, 17. april).

¹⁶⁰ 1457, 25. okt. DAS, fasc. stare listine Stanov. arh.; AföG X. 210 (1458, 1. marca), 313 (1458, 15. maj), 1458, 8. avg. list. DAS; GZL VI/14 (1460, 31. marca), III/64 (1460, 23. maj), AföG X. 373 (1461, 1. maj), 374 (1461, 6. maj); GZL VI/16 (1463, 6. maj), III/73 (1463, 5. julij), VI/19 (1464, 19. okt.), VI/22 (1465, 21. junij), AföG X. 435 (1466, 24. sept.); Cod. R 58, fol. 6', DAD (1466, 22. okt.), AföG X. 435 (1466, 25. okt.); GZL VI/24 (1467, 16. januar), VI/25 (1467, 16. januar), AföG X. 439 (1467, 11. april), Cod. R 58, fol. 47, DAD (1467, pred junijem), 42–42' (1467, 11. junija), Cod. B 360, fol. 201'–202, DAD (1467, 15. junij); GZL IV/2 (1472, 2. julij), G. Pettenegg, o. d. 2129 (1472, 15. julij).

¹⁶¹ G. Kozina, o. d. 19; GZL IV/3 (1475, 20. februar), IV/5 (1475, 21. februar).

gove dobe so ohranjeni dragoceni obračuni kranjskega vicedoma za leti 1421 in 1427.¹⁷⁰ Pod sinovi vojvode Ernsta (Friderikom V. in Albrehtom VI.) je moral kranjski vicedom nekaj časa (1443–1445) vsakemu izmed njiju dajati polovico dohodkov, potem pa zopet biti samo Frideriku na voljo.¹⁷¹

Opisane razmere so slabile Habsburžane, pa močno koristile grofom iz Celja. Ti so izgrajevali zlasti od leta 1400 dalje tudi na Kranjskem svojo oblast, se zajedli v habsburško posest, jo izpodkopavali in grozili zavzeti zadnje postojanke Habsburžanov.¹⁷² Enaka usoda je grozila freisinsškemu loškemu gospodstvu. Škof Herman, nezakonski sin Hermana II. Celjskega, si je izposodil od svojega očeta 10.000 gold., da doseže pri papeški kuriji svojo potrditev. Zato je moral leta 1412

¹⁶² G. Kozina, o. d. 20; Cod. B 528, fol. 166', DAD (1476, 22. marca); AföG III. (1849) 99 (1477); GZL IV/3 (1477, 8. maj), Notizenblatt II. 59, 60, 63 (1478, januar), AföG III. 136/137 (1478, januar), 134 (1478, 19. januar); 1478, 20. januar, list. DAD; GZL VI/44 (1478, 27. januar); Notizenblatt II. 367, 368; Mon. Habs. I. 2. 891/892 (1478, februar); Kamniški zbornik 1958, 99 (1478, 16. februar), Mon. Habsb. I. 2. 900/901, Notizenblatt II. 734 (1478, april), Mon. Habs. I. 2. 905/906 (1478, maj), 911 (1478, junij), GZL VI/50 (1478, 26. junij).

¹⁶³ 1478, 28. okt. list. DAD, IMDK I. 9 (1479, 27. april), MHVK 1862, 54 (1481, 1. marca), GZL VI/55 (1481, 5. april), GZL VII/94 (1481, 7. julija), GZL VI/57 (1482, 27. julij); 1483, 24. maj, list. DAD (Ahac Hertenfelser že mrtev).

¹⁶⁴ Beležim samo primere, kjer se omenja tudi kot vicedom in ne le kot glavar: MMVK V (1892) 76/77 (1489, 26. sept.), 1494, 15. februar, list. DAD; Gdb 3a, fol. 145'–146, ADvKD (1494, 8. okt.), 275'–276 (1495, 15. april), 276–276' (1495, 5. maj), 302 (1496, 30. marec), 306' (1496, 1. julij), 396'–397' (1496, 24. okt.), 399'–400 (1496, 20. okt.), 485–485' (1497, 28. jan.); GZL III/34 (1496, 13. avg.), VI/77 (1497, 29. sept.).

¹⁶⁵ 1495, 7. dec. list. DAS, Gdb 4, fol. 111', ADvKD (1498, 20. junij), 1493, 6. julij, list. DAD, GZL VI/80 (1499, 11. dec.). Večina dobe uveljavljanja Junija v. Egk spada v 16. stoletje.

¹⁶⁶ Lichnowsky, o. d. VIII. reg. št. 2274 b (1392, 30. april), 2373 b (1393, 15. nov.), IV. reg. št. 2466 (1395, 3. marca); S. Adler, Die Organisation der Zentralverwaltung unter K. Maximilian I., Leipzig 1886, 171 sl.; o hubmojstru prim. S. Vilfan, o. d. 208.

¹⁶⁷ H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten I, Klagenfurt 1860, 300/1.

¹⁶⁸ P. Kandler, Codice diplomatico Istriano, pod datumom 1411, 20. julij.

¹⁶⁹ Lichnowsky, o. d. IV. reg. št. 1732 (1382, 19. okt.); FRA II. 39, 320 (1405, 3. junij), 332 (1418, 22. avg.).

¹⁷⁰ 1423, 14. marca, Cod. 107, fol. 32'–36, ADvKD; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2556 (1427, 28. junij).

¹⁷¹ Cod. W 7, fol. 83–84' (1443, 30. marca), DAD; Lichnowsky, o. d. VI. reg. št. 1149 (1446, 7. april).

¹⁷² M. Kos, Zgodovina Slovencev, Lj. 1955, 305–312; H. Pirchegger, Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und ihre untersteirischen Herrschaften, Ostdeutsche Wissenschaft Bd. II., München 1956, 161, 164, 167, 191–197. Deželni knez je dal ustaviti Frideriku Celjskemu gradnjo gradu; Carn. n. v. II (1911) 164 (1433, 22. dec.).

zastaviti očetu celotno loško gospostvo za 4 leta.¹⁷³ Po letu 1418 je obdajala celjska posest freisinško loško gospostvo od treh strani (radovljiško gospostvo, nakelski in primskovski urad, smledniško in polhograjsko gospostvo). Če si predstavljamo, da je prešlo kot alod, fevd ali zastavni predmet skoraj tri četrtine Kranjske pod oblast Celjskih, ki niso obvladovali le zemljiška gospostva, marveč tudi deželnoknežja mesta in trge, potem nam bo jasno, kako skromna je bila vloga kranjskega vicedoma. Le s težavo je rešil vojvoda Ernest leta 1421 Kranj iz zastave Celjskih. Ob smrti škofa Hermana Celjski niso hoteli vrniti loškega gospostva. Račun kranjskega vicedoma izkazuje izdatke za najemniške čete, ki so zavzele 1422 Škofjo Loko.¹⁷⁴ Kranjski vicedom se je trudil še dalje, da bi pridobil Kostanjevico, Višnjo goro, Novo mesto, Litijo, ki so bili zastavljeni izumrlim Ortenburžanom in bi morali po letu 1418 pripasti Habsburžanom nazaj. V ta namen se je obrnil vicedom do priorja v Pleterjah, naj posreduje pri grofu Frideriku Celjskem. S tem si je pa nakopal prior jezo celjskega grofa, ki ga je zaradi tega zasovražil in preganjal.¹⁷⁵ Šele po dolgotrajnih pogajanjih so dosegli Habsburžani, da jim je izročil Herman Celjski omenjena mesta in trge ter nekaj gradov, Habsburžani pa so jim podarili vse užitke, ki so jih Celjski dotlej neupravičeno prejeli iz zastavne posesti.¹⁷⁶

Finančna uprava celjske posesti ni bila enotna. Za ortenburška zemljiška gospostva na Koroškem je ostal pristojen vicedom s sedežem v Ortenburgu,¹⁷⁷ celjski grofje pa so imeli v 14. stoletju kot oskrbnika urbarskih dohodkov tako imenovanega kletarja (1381: *herrn graf Hermans von Cilli chelner*, 1392: *des herrn von Cilli chelner*).¹⁷⁸ Ko pa je stopila rodbina Celjskih po letu 1436 politično v ospredje, pa so se uveljavili kancelarji in pisarji njihove razvijajoče se pisarne.¹⁷⁹ Med njimi so bili najpomembnejši Martin, župnik v Laškem (umrl 1446) in Friderik Abrecher, župnik na Ponikvi, nato v Laškem. V upravni službi zadnjega Celjana je bil tudi Gregor Dienstl.¹⁸⁰ Po izumrtju Celj-

¹⁷³ P. Blaznik, Freisinška županija Dovje, ZČ IX (1955) 21; isti, Urbarji freisinške škofije 30, 52.

¹⁷⁴ Jahresbericht kranjske gimnazije 1913, 18 št. 15 (1404, 12. februar); Cod. 107, fol. 32' 35, 36, ADvKD (1423, 14. marca); Jos. Chmel, Materialien I. 21 (1430, 24. februar), Notizenblatt I. 48 (1437, 2. avg.).

¹⁷⁵ Carn. n. v. I (1910) 340.

¹⁷⁶ Jos. Chmel, o. d. I. 25; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3006; Carn. n. v. II (1911) 163, 166.

¹⁷⁷ Lichnowsky, o. d. VII. reg. št. 1017 (1465, 17. nov.), Notizenblatt II (1852) 365 (1478, februar), 380 (1478, 15. febr.); Mon. Habsb. I. 2. 839 (1474, 12. dec.), 854 (1478, 29. april), 879 (1478, junij).

¹⁷⁸ 1381, 21. marca, list. DAD; 1392, 23. jan. (regist v seznamu listin arhiva v Dolu, DAS).

¹⁷⁹ R. Schwanke, Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli (1341–1456), MÖG XIV. Ergänzungsband, Innsbruck 1939, 414 sl. in pripombe M. Kosa v GMDS XXI (1940), 132.

¹⁸⁰ Ravnotam; AföG X. 202 (1457, 29. marca).

skih je imenoval Friderik III. Friderika Abrecherja za svojega svetnika in vicedoma celjske posesti.¹⁸¹ Poleg njega se omenja kot vicedom tudi Dienstl..

Ceprav so pridobili Habsburžani večino celjske dediščine, je vendar ostala dvodelba finančne uprave na Kranjskem. Bivši uradi in zemljiška gospodstva Celjskih na Kranjskem so bila še naprej v upravi vicedoma v Celju. Tako je odredil Friderik III. leta 1458. naj prevzmeta in obračunavata vse dohodke oskrbnikov in vodij uradov Radovljica, Naklo-Primskovo, Smlednik, Polhov gradec, Sv. Jakob ob Savi, Lož, Ribnica, Kočevje, Žužemberk, Čušperk, Črnomeij, Dobrepolje, Poljane, Metlika, Friderik Abrecher in Gregor Dienstl.¹⁸² Grofje Friderik in Ulrik Celjski so podelili Dienstlu letno gildo 70 funtov pfg. Ker je posodil Dienstl cesarju 1150 ogr. gold., je prejel l. 1457 nakelski urad v zastavo.¹⁸³ Kot vodjo omenjenega urada ga je obvestil vladar l. 1459, da je podelil kranjskemu meščanu Krištofu Krabatu Zgornjo Loko pri Primskovem (2 hubi) po kupnem pravu.¹⁸⁴ Tudi župnik Abrecher, vicedom v Celju, in njegov brat Nikolaj sta posodila večjo vsoto vladarju in prejela kot zastave grad Ostrovico v Savinjski dolini, Grajsko vas in Selo ter 4 hube v Dolenji vasi.¹⁸⁵ Po deželnoknežjem naročilu sta opravljala omenjena vicedoma denarna plačila in naturalne dobave iz donosov kranjskih uradov, npr. 1463 72 funtov pfg. iz rent radovljiškega urada,¹⁸⁶ od leta 1466 dalje po 80 veder mošta kartuziji v Bistri na leto od gornine urada Poljane.¹⁸⁷ L. 1468 sta morala nujno obračunati z vsemi vodji uradov, uvesti novo naklado na vino in žito ter doseči posojila od oskrbnikov.¹⁸⁸ Le izjemoma in v neznatni meri je izločil Friderik III. nekatera zemljišča na Kranjskem iz celjskega vicedomskega urada in jih priključil kranjskemu. Leta 1461 je prenesel lovske hube na Kranjskem in pripadajoče desetine iz uprave celjskega vicedoma.¹⁸⁹ Isto leto je »potegnil«¹⁹⁰ Spodnjo Loko ob ustju Kokre v Savo, ki je spadala do takrat v ortenburški primskovski urad, v kranjski vicedomski urad.¹⁹⁰ Šele Maksimilijan I. je likvidiral upravo celjskega vicedoma na Kranjskem in odredil leta 1494, da se izločijo zemljiška gospodstva in uradi Radovljica, Naklo-Primskovo, Novi grad v Kokri, Smlednik, Polhov gradec ter vsa bivša celjsko-ortenburška gospodstva na Metliškem, na Krasu in v Istri iz vicedomskega urada

¹⁸¹ R. Schwanke, o. d. 417.

¹⁸² Cod. B 360, fol. 72'–74 (1458, 27. april), DAD; AföG X. 209 sl.

¹⁸³ AföG X. 202 (1457, 29. marca).

¹⁸⁴ 1459, 6. okt. Vic. A. I 43 (urad Kranj), DAS.

¹⁸⁵ 1459, 6. jan. list. DAD; Mon. Habsb. I. 2. 785 (1478, 5. junij).

¹⁸⁶ AföG X. 397 (1463, 7. febr.); ravnotam 203, 215 še nadaljnja naročila.

¹⁸⁷ AföG X. 437 (1466, 11. dec.).

¹⁸⁸ Cod. B 528, fol 29', 30', DAD (1468, 9. april, 20. julij).

¹⁸⁹ AföG X. 374 (1461, 6. maj); 1461, 7. maj, list. DAD.

¹⁹⁰ 1461, 21. febr., Kapiteljski arhiv v Ljubljani, fasc. 1, št. 15.

v Celju ter preneso v kranjski urad, ki ga je vodil tedaj Viljem Turjaški.¹⁹¹

Ne bo odveč, ako še *sistematsko* pregledam glavna delovna področja kranjskega vicedoma v dobi habsburške oblasti (1335–1500). Popolne slike njegovega delovanja si ni lahko napraviti.

I. Vicedoma je postavljali deželni knez. Pri tem ni šlo za fevd, marveč za podelitev službe uradniku, ki je bil odvisen od vladarja. Saj je moral na poziv ali v določenih terminih položiti obračun o svojem uradovanju pred komisijo¹⁹², ki so jo sestavljali deželnoknežji uradniki, leta 1423 najvišji dvorni uradniki: kancler krški škof Ernest, predstojnik dvorne komore Janž Greisenegger, upravnik dvora Konrad iz Kraiga in notar Konrad Zeidler, župnik v Mariboru.¹⁹³ Ako pa je umrl vicedom, preden je napravil predpisani obračun, je prešla ta obveznost na njegove potomce.¹⁹⁴

Na novo postavljeni vicedomi poudarjajo v svojih službenih verzijah, da jim je izročil deželni knez upravo vicedomskega urada do preklica. V nobenem primeru ni bila podelitev dosmrtna. Vicedomi so navadno obljubljali, da bodo zvesto opravljali službo in preprečevali škodo za deželnega kneza. Posebno so zagotavljali, da bodo pošteno obračunavali uradne dohodke.¹⁹⁵ Za Viljema Turjaškega poznam listino Friderika III. iz leta 1483 o izročitvi kranjskega glavarstva in ljubljanskega gradu s pritliklinami¹⁹⁶ ter Viljemov reverz iz leta 1494, da mu je zaupal Maksimilijan I. še nadalje upravo deželnega glavarstva ter vicedomski urad, zadnjega z obveznostjo obračunavanja (*auf Raitung*).¹⁹⁷ Torej je prejel Viljem Turjaški kranjski vicedomski urad od Friderika III. pred letom 1489,¹⁹⁸ vendar točno leto zaenkrat ni znano. Po redu za zakladno komoro v Innsbrucku iz leta 1498 bi moral postati kranjski vicedom Janž Turjaški, ki naj bi opravljal službo pod nadzorstvom Viljema Turjaškega. Ta predlog pa ni bil uresničen.¹⁹⁹

Vicedom je imel v drugi polovici 15. stoletja svojo rezidenco na Novem trgu v Ljubljani.²⁰⁰ L. 1421 ali 1422 je kupil za kaščo vicedomskega urada hišo meščanskega trgovca Janža Schiltleina.²⁰¹ Tu so shra-

¹⁹¹ Gdb 3 a, fol. 145'–146, ADvKD (1494, 8. okt., 30. okt.).

¹⁹² S. Adler, o. d. 160.

¹⁹³ S. Adler, o. d. 17; Cod. 107, fol. 32', ADvKD.

¹⁹⁴ 1483, 24. maja, list. DAD.

¹⁹⁵ 1431, 22. julij, list. DAD; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3010; 1476, 22. marca, list. DAD, Cod. B 528, fol. 166', DAD; 1478, 28. okt. DAD; 1498, 20. junij, Gdb 4, fol. 111' ADvKD; 1498, 28. okt. list. DAD.

¹⁹⁶ 1483, 4. jan. list. DAD.

¹⁹⁷ 1494, 15. febr. list. DAD.

¹⁹⁸ 1489, 26. sept. MMVK V (1892) 76 sl.: Viljem Auersperg že vicedom.

¹⁹⁹ S. Adler, o. d. 204.

²⁰⁰ M.Kos, Srednjeveška Ljubljana, Lj. 1955, 20, 35; GZL VI/43 (1478, 27. jan.).

²⁰¹ Cod. 107, fol. 35, ADvKD; o J. Schiltleinu prim. Carn. n. v. VI. 340 (1416, 18. marca), 1424, 25. jul. GZL VII/67; GZL II/81 (1429, 5. jan.), II/83 (1430, 15. junij).

njevali dajatve podložnikov v žitu (pšenico, proso in oves) ter male pravde, (kokoši, plečeta, sir, jajca in lan). Zadnje so morali kmalu porabiti, žito pa so prodajali navadno na dve leti. Dunajska komora je predlagala leta 1500, naj bi ne prodajali več žita, marveč ga spravljali s tlako podložnikov v Trst, kjer bi uredili žitnjak za primere potrebe.²⁰² Ob koncu 15. stoletja so morali uslužbenci vicedomskega urada zaradi pogostih turških vpadov oskrbovati več kašč po deželi, da bi bilo žito na razpolago za preskrbo ljudi.²⁰³

Vicedom je užival razne ugodnosti, morda tudi naturalne in denarne donose zemljišč. L. 1421 se omenja v obračunu tudi vicedomova »nagrada« (Kostgeld) 50 funtov pfg.²⁰⁴ Letno plačo 300 ren. gold. najdemo šele v postavitvenem dekretu Jurija z Brda za vicedoma.²⁰⁵ Mnogi vicedomi so imeli večje premoženje (fevde, alode) na razpolago. Mihael Drescher je umrl brez dedičev. Zato je zapadla njegova posest (hiša v Velikovcu, hube v Djekšah, Porečah, Šmarjeti in drugod) vojvodu Ernestu.²⁰⁶ Jurij Rainer je imel več deželnoknežjih fevdov,²⁰⁷ kupil je nepremičnine pri Kamniku,²⁰⁸ hiši na Novem trgu v Ljubljani,²⁰⁹ pristavo in vrt v Gradišču pred Ljubljano,²¹⁰ imel po kupnem pravu mesnico in kopališče »med vodami« v Ljubljani,²¹¹ nekaj časa tudi ljubljansko mitnico v zakupu.²¹² Tudi Gašper Haunspeck je užival razne fevde. Bil je nekaj časa oskrbnik gradu v Vipavi. Imel je tudi ribolovno pravico v Tunjici.²¹³ Ahac Hertenfelser je bil oskrbnik gradu v Kokri, pozneje Polhovega gradca s pripadajočim deželskim sodiščem.²¹⁴ Zelo mnogo fevdov je imel Viljem Turjaški.²¹⁵ Značilnejše pa je bilo uveljavljanje Martina iz Črnomlja, ki je prejel dovoljenje za izkoriščanje železne rude v Rovtah pri Logatcu (v župah Schulter in Klenburg) ter za obratovanje dveh fužinic in strojnih kladiv na Hublju pri Sv. Juriju v vipavski župniji.²¹⁶

²⁰² Gdb 5, fol. 244', ADvKD.

²⁰³ Gdb 3 a, fol. 163 (1495, 28. dec.) ADvKD.

²⁰⁴ Cod. 107, fol. 34', ADvKD.

²⁰⁵ Gdb 5, fol. 86–87 (1500, 15. sept.).

²⁰⁶ Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2024 (1421, 20. jul.)

²⁰⁷ GZL VI/1 str. 15; fevdna knjiga W 724 DAD, fol. 251, 266, 266', 268, 268', 270, 277.

²⁰⁸ GZL VI/14 (1460, 31. marca).

²⁰⁹ GZL VI/18 (1464, 13. jan.), VI/24 (1467, 16. jan.)

²¹⁰ GZL VI/19 (1464, 19. okt.), VI/22 (1465, 21. junij).

²¹¹ AföG X. 435 (1466, 25. okt.), GZL VI/25 (1467, 16. jan.); M. Kos, o. d. 18.

²¹² AföG X. 439.

²¹³ Cod. 724, fol. 268', DAD; Mon. Habsb. I. 2. 890, Notizenblatt II. 368.

²¹⁴ Mon. Habsb. I. 2. 856, 941 (1478, 2. maj, 1. julij); 1480, 10. avg. list. DAD.

²¹⁵ N. pr. Carn. n. v. I (1910) 240 št. 540; 1497, 20. marca, list. DAD; Cod. W 724, fol. 248–248', DAD.

²¹⁶ Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3854; Cod. B 124, fol. 68, 68', DAD (1437, 4. april, 1438, 9. februar).

Med osebjem (pomočniki) vicedoma se omenjajo: pisar, pozneje protipisar²¹⁷ (Gegenschreiber) imenovan, gozdar²¹⁸ in krvni sodnik ljubljanskega deželnskega sodišča.²¹⁹ Gozdar je vodil gozdarski urad vicedoma. Zbiral je »gozdno pravdo« (Forstrecht, Forstfutter). V vicedomskem urbarju za dobo ok. 1515 stoji pripomba, da mora vicedom obračunavati vsako leto nekako 300 škafov ovsa navrhane in 300 škafov ražene mere.²²⁰ Gozdar je tudi poskrbel slanice za divjad.

II. Iz vicedomovega obračuna za leti 1421/1422 in najstarejšega ohranjenega vicedomskega urbarja za l. 1496 je razvidno, da je prevzemal vicedom dohodke iz nekaterih deželnoknežjih domen in raznih regalov npr. mitnin, sodstva, davščin, obrtnih naprav, premoženja brez dedičev in najdenih zakladov. Čeprav je bila večina deželno-knežjih zemljiških gospodstev in uradov oddana v upravo, v zakup ali celo zastavljena, pride v poslovanju vicedoma vendar neka ingerenca do celokupne deželnoknežje posesti do izraza. Tako je moral imeti vicedom evidenco o dohodkih graščin in uradov deželnega kneza.²²¹ Po njegovem naročilu je odkupoval zastavljene hube, desetine, urade in graščine.²²² Sodeloval je pri nakupu posestev za deželnega kneza.²²³ Pomagal je pri izterjavanju činža, rent in gilt od deželnoknežjih podložnikov, ako so bili s plačilom v zaostanku.²²⁴ Dolžan pa je bil tudi, da zaščiti deželnoknežje podložnike, ki so se pritožili zaradi neupravičenega stiskanja oskrbnikov in zakupojemavcev.²²⁵ Ugotavljal je škodo, ki so jo povzročili Turki deželnoknežjim posestvom.²²⁶ Včasih pa ni docela jasen odnos med oskrbniki in upravniki uradov na eni ter vicedomom na drugi strani. Vsekakor niso odvajali oskrbniki dajatve ali previške vicedomu, marveč naravnost vladarju ali njegovemu pooblaščenцу, od katerega so navadno prejimali zadevne ukaze.²²⁷ Zato moremo trditi, da kranjski vicedom do Maksimilijanovih reform ni bil osrednji urad za deželnoknežje dohodke na Kranjskem.

Vicedom se je moral torej vobče zanimati za deželnoknežjo posest. Zato ga srečamo pogosto kot posrednika v posestnih sporih, npr. leta

²¹⁷ GZL I/90 (1383, 7. maj); Cod. 107, fol. 34', ADvKD (1423, 14. marca), 1430, 30. okt., list. DAD.

²¹⁸ GZL VII/69 str. 7 (1431, 9. marca), (Ulrik Makovic, ljubljanski meščan, ne pa Makorog, kakor pri Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2945).

²¹⁹ Cod. 107, fol. 34'.

²²⁰ Vicedomski urbar iz 1496, Vic. a. I 54 a, DAS, str. 143 (brez podatkov), pač pa v urbarju iz ok. 1515, ravnotam.

²²¹ Mon. Habsb. I. 2. 898 (1478, marca).

²²² AföG X. 374 (1461, 6. maj), Cod. R. 58, fol. 6' (1466, 22. okt.), fol. 42–42' (1467, 11. junij), DAD.

²²³ 1433, 29. maj, list. DAD; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3210.

²²⁴ Notizenblatt II. 123/124 (1478, jan.), Mon. Habsb. I. 2. 890 (1478, 18. febr.).

²²⁵ AföG III (1849) 134 (1478, 19. jan.); Mon. Habsb. I. 2. 892 (1478, 26. febr.).

²²⁶ Mon. Habsb. I. 2. 734 (1478, 4. april), 921 (1478, jul.).

²²⁷ Mon. Habsb. I. 2. 910 (1478, 19. junij).

1437 v sporu med podložniki vetrinjskega samostana v Povljah in Senčurjani zaradi meja, užitka gozdov in rabe voznihi poti,²²⁸ leta 1438 v prepiru med Janžem Vernikerjem in prebivalci vasi Zgornji Brnik glede mere, s katero naj mu omenjeni vaščani dajejo oves za uporabo potov in mostov,²²⁹ leta 1444 v sporu med vasjo Križe pri Trziču in graščakom Jurijem Lambergerjem ter Janžem Paradeiserjem za užitek planin Javornik in Tegošče,²³⁰ leta 1478 v obravnavi glede uživanja planin nad Tuhinjem, kjer so bili prikrajšani, menda po krivdi celjskih grofov, podložniki gornjegrajskega gospostva (takrat že podložniki ljubljanske škofije).²³¹

Pri tem pa se zastavlja vprašanje, kateri del komornega premoženja (domen) so upravljali kranjski vicedomi neposredno. Obseg in položaj deželnoknežjih domen se je močno izpreminjal v teku stoletij. Nekateri dele (urade, hube, desetine in dr.) je oddajal vladar v zakup,²³² zastavil ali celo odprodal. Tako se ne omenja urad Ig v obračunu za leto 1421/1422, pač pa ga navaja urbar iz leta 1496. V teku 15. stoletja je bil oddan omenjeni urad v zakup l. 1412, 1454, 1462 in 1492.²³³ Zato je v seznamu dohodkov deželnega kneza iz Kranjske za leta 1437/38 za urad Ig poseben znesek 167 funtov pfg.²³⁴ Leta 1446 je prispeval isti urad 200 ren. gold. izrednega davka za doto princese Katarine.²³⁵ Tudi urada Nevlje ni v obračunu za leti 1421/1422, pač pa je obsežen v urbarju iz l. 1496.

Ako primerjamo podatke za leti 1421/1422 in 1496 ter izločimo v urbarju iz leta 1496 ono posest, ki je spadala k zapadlim premoženjem brez dedičev Matka Vidica, Gašperja Melzerja, Werderja in Jurija Paradeiserja, ki jih obravnavam posebe, ostaneta v glavnem dve skupini deželnoknežje agrarne posesti, ki jih obračun za leti 1421/1422 loči v dolnje in gornje urade:²³⁶ t. j. dele nekdanje »terrae Layba-

²²⁸ 1437, 22. junij, list. DAS.

²²⁹ 1438, 12. marca, list. DAD.

²³⁰ Carn. n. v. II (1911) 165 (1444, 16. maj).

²³¹ Mon. Habsb. I. 2. 818/819 (1478, 19. julij).

²³² N. pr. Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 362 (1399, 11. nov., desetina »im Gereut an der Neunstrasse« kot fevd), št. 2943 (1431, 9. marec), desetina v župi Schulten kot fevd; prim. tudi fevdno knjigo W 724, fol. 247', 253 DAD; po urbarju iz 1496 desetina v Logatcu oddana ljubljanskemu trgovcu Matku Vidicu.

²³³ Notizenblatt II (1852) 9 (1412, 17. april, Viljem v. Rabenstein); 1454, 30. sept. list. DAD (Henrik Lamberger); 1462, 13. febr. list. DAD (Martin Schnitzenpaumer); 1492, 25. sept. list. DAD (Jurij Schnitzenpaumer).

²³⁴ Jos. Chmel. Materialien zur österr. Geschichte aus Archiven u. Bibliotheken I. Linz 1832, 83, 95.

²³⁵ Jos. Chmel, o. d. 69–70.

²³⁶ O vicedomski posesti prim. P. Blaznik, Doneski k historični topografiji ljubljanske okolice, ZČ VI–VII (1952/53), 391–396 in njegovo karto: Pripadnost kmetij zemljiškim gospostvom v ljubljanski okolici okrog l. 1500, kjer pa ni obravnaval posesti onstran Save (Beričevo, Zajelše, Dol in Kleče); Ign. Voje, Kajzarstvo v logaškem gospostvu, ZČ VI–VII (1952/53) 650–662.

censis« Spanheimov in logaškega gospostva oglejskih patriarhov, torej ostanek nekdanje spanheimske teritorialne posesti iz začetka 13. stoletja, ki se je razprostirala južno od Save po Ljubljanskem polju in barju tja do Logatca in Polhovega gradca.²³⁷ Na tem ozemlju srečamo poleg navadnih kmetij koseške dvorce (npr. v upravni enoti Podmolnik)²³⁸ in lovske hube (npr. v Štepanji vasi).²³⁹ Nekateri dvorci so bili podeljeni v 15. stoletju kot fevdi s posebnimi obveznostmi.²⁴⁰

III. Deželno knežja mesta in trgi na Kranjskem so spadala pod nadzor vicedoma.²⁴¹ Zato je dobival vicedom deželno knežje ukaze in naročila, ki so se nanašala na trgovino in obrt. Sodeloval je pri vseh ukrepih v zaščito meščanske trgovine ter proti kupčevanju in obrtni delavnosti v podeželju do znanega kompromisa leta 1492, ki naj bi uredil glavna sporna vprašanja med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki na eni ter meščanskimi naselbinami na drugi strani.²⁴² V skrbi za neovirani tranzitni promet z živino, ki so jo gnali zlasti iz Ogrske v primorska mesta, je moral skrbeti vicedom, da ostanejo »gmajnski pašniki« v okolici Ljubljane neokrnjeni.²⁴³ Vicedoma je obveščal deželni knez, ako je predpisal obvezne ceste, prepovedal nenavadna pota ali ukazal popravila cest. Posebno paznjo je moral posvetiti vicedom trgovskim potom, ki so vodila na Laško, in zvežam s Hrvatsko in Ogrsko.²⁴⁴

Po posebnih navodilih je moral vicedom zaščititi meščanske obrtnike v njihovih cehovskih pravicah npr. ljubljanske krojače²⁴⁵ in kranjske mesarje.²⁴⁶ Ljubljanski usnjarji so dobivali čreslo iz deželno knežjih gozdov pri Polhovem gradu in dajali za to v vicedomski urad posebno pristojbino (*Laarecht*).²⁴⁷ Ljubljanskim čolnarjem, ki so jim potrdili cehovska pravila menda šele leta 1489, ni sodil vicedom v

²³⁷ S. Vilfan, o. d. 126.

²³⁸ Vicedomski urbar iz 1496, str. 111–113. B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Dela SAZU 7, Lj. 1952, 332.

²³⁹ Vicedom. urbar iz 1496, str. 110; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2600 (1427, 28. dec.).

²⁴⁰ P. Blaznik, Doneski k historični topografiji ljubljanske okolice, ZC VI–VII. 329.

²⁴¹ S. Vilfan, o. d. 155 sl., 173.

²⁴² GZL III/47 (1433, 13. febr.), III/57 (1449, 14. sept.), III/64 (1460, 23. maj); Fr. Komatar, Das städtische Archiv in Laibach, Jahresbericht v. realke v Lj. 1903/4, 31 sl. št. 38 (1487, 18. jul.), 32 sl. št. (1488, 7. marca), 33 sl. št. 41 (1491, 14. maj), 34–36 št. 42 (1492, 23. marca), 36 št. 44 (1492, 18. april); Fr. Zwitter, o. d. 50 sl.

²⁴³ GZL III/60 (1451, 14. sept.).

²⁴⁴ AföG III (1849) 99 št. 55, Notizenblatt II. 382; Fr. Komatar, o. d. 36 št. 45; Gdb 3 a, fol. 399'–400 (1496, 20. okt.), 485–485' (1497, 28. jan.) ADvKD.

²⁴⁵ 1399, 12. nov. list. DAS.

²⁴⁶ Cod. 43 (D 70) fol. 60' (1449, 18. okt.) ADvKD.

²⁴⁷ Viced. urbar iz 1496, str. 137/138.

civilnopravnih zadevah, marveč vodja vodne mitnice na Bregu v Ljubljani.²⁴⁸ Izjemoma je moral vicedom na zahtevo deželnega kneza skrbeti tudi za uporabo prave mere, teže in za pošteno prodajo pri mesarjih, pekih in gostilničarjih.²⁴⁹

Vicedom se je moral zanimati za mestne »gmajne« in varovati mestne gozdne pravice. Zaradi nasprotujočih si interesov ljubljanskih meščanov in Turjačanov je izbruhnila leta 1421 kljub poskusom poravnave srednjeveška »fajda«. Kranjski vicedom je moral plačevati najemniške čete. V borbi je podlegel Jurij Turjaški in se je predal s svojimi pomagači deželnemu knezu, da doseže milost.²⁵⁰ Podobno je moral vicedom ščititi Kamničane v užitku planin, gmajn in gozdov.²⁵¹ Ob podelitvi celjskega mestnega prava trgu Krško je moral sodelovati tudi kranjski vicedom, da skupno določijo obseg mestnega pomirja (1478).²⁵²

Zaradi ponavljajočih se turških vpadov, zlasti po zavzetju Bosne, se je moral potruditi vicedom, da bolje utrde in oborože meščanske naselbine, npr. Ljubljano, Kočevje, Vipavo.²⁵³ Glede naselitve deželno-knežjih podložnikov v mestih pa je naročal vladar, da zaradi tega ne smejo ostati njihova zemljišča neobdelana.²⁵⁴

Končno je moral vicedom paziti, da ne bodo kršena bistvena načela mestne ustave: izključna pristojnost mestnega sodnika,²⁵⁵ potrditev mestnega sodnika, ki se zagovarja samo pred vicedomom,²⁵⁶ sodelovanje vicedoma pri postavljanju mestnih organov, npr. korporacije 100 članov v Ljubljani leta 1472,²⁵⁷ preprečevanje samovolje zunanjega sveta in srenje²⁵⁸ ter zunanjih ljudi proti meščanom.²⁵⁹ Vicedom je sodeloval pri razsoji sporov meščanov s cerkvenimi predstojniki²⁶⁰ oziroma deželnoknežjimi podložniki.²⁶¹ Po vladarjevem naročilu je izro-

²⁴⁸ MMVK 5 (1892) 76 sl. (1489, 26. sept.).

²⁴⁹ 1416, 27. jul. list. DAS.

²⁵⁰ S. Vilfan, o. d. 132; GZL III/40 (1421, 5. avg.); 1423, 16. febr., 30. nov., 1424, 12. jan. list. DAD; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2159.

²⁵¹ B. Otorepec, Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528, Kamniški zbornik IV. (1958) 99.

²⁵² S. Vilfan, o. d. 166; Mon. Habsb. I. 2. 920 (1478, jul.).

²⁵³ GZL III/73 (1463, 5. jul.), AföG III (1849) 150 št. 197 (1478, 27. jan.), Notizenblatt II (1852) 60, Mon. Habsb. I. 2. 895, 897 (1478, marec), 902 (1478, 8. maj).

²⁵⁴ Notizenblatt II. 382 (1478, za Novo mesto).

²⁵⁵ Lichnowsky, o. d. VIII. reg. št. 1684 b (1382, 19. junij), GZL III/66 (1461, 19. febr.).

²⁵⁶ GZL III/13 (1383, 7. febr.), III/25 (1397, 9. maj).

²⁵⁷ GZL IV/2; Fr. Zwitter, o. d. 35.

²⁵⁸ Fr. Komatar, o. d. 31 (1485, 9. jul.).

²⁵⁹ GZL IV/3 (1475, 20. febr.).

²⁶⁰ Jos. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Lj. 1939, 69 (spor meščanov z župnikom Kolomanom de Manswerd l. 1423/24).

²⁶¹ Mon. Habsb. I. 2. 906 (1478, maja).

čal meščanske zapuščine upravičenim dedičem.²⁶² Moral je pa tudi posredovati pri mestnih organih v korist vladarjevih financ.²⁶³

IV. V imenu deželnega kneza je moral vicedom nuditi oblastveno zaščito samostanom in cerkvam, zlasti onim, ki so bile pod vladarjevim odvetništvom, npr. samostanoma Bistra²⁶⁴ in Velesovo²⁶⁵ ter naselbini nemškega viteškega reda v Ljubljani.²⁶⁶ Ko je odobril deželni knez obnovo šole pri cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani, je naročal vicedomu, naj štiti in varuje župnika in meščane v užitku te ustanove.²⁶⁷ Številne cerkve in bratovščine so prejemale iz vicedomske blagajne prispevke: samostan Stična letno 12 funtov pfg. za aniverzarij,²⁶⁸ krojaška bratovščina sv. Rešnjega Telesa v Ljubljani 6 funtov pfg.,²⁶⁹ bratovščina v cerkvi sv. Antona v Novem mestu 2 funta pfg.,²⁷⁰ samostan v Kostanjevici 5 oglejskih mark letno, ki jih je dobival do leta 1460 iz dohodkov tamošnjega sodišča,^{270a} kapela sv. Jurija, Pankracija in Helene na ljubljanskem gradu 14 funtov pfg. za ustanovno mašo in 2 funta pfg. za razsvetljavo.²⁷¹

V. Med komornimi dohodki iz regalov stoje na prvem mestu mitnine in carine. Mitnino so pobirali v mestih in trgih zlasti na teden-skih in letnih sejmih. Te mitnine so bile pogosto oddane v zakup mestom (trgom), njihovim sodnikom, tudi vicedomu, večkrat pavšalno z ostalimi dohodki mest (trgov) vred. V teh primerih je prejela blagajna vicedomskega urada le določeno zakupnino.²⁷² V finančnem pogledu je morala biti posebno pomembna »vodna mitnica« na Bregu v Ljubljani. Tu je prihajalo in odhajalo blago po vodi.²⁷³ Donos vodne mitnine v Ljubljani je stalno naraščal v teku 15. stoletja.²⁷⁴ Z blagovnim prometom po Ljubljanici in Savi je morala biti v zvezi tako

²⁶² Notizenblatt II (1852) 61 (1478, januar).

²⁶³ Mon. Habsb. I. 2. 903 (1478, 13. maja): meščan, bivši uslužbenec dež. upravitelja, ni hotel predložiti obračuna o svojem poslovanju.

²⁶⁴ MMVK XIII (1900), 68 št. 72.

²⁶⁵ AföG III (1849) 153 št. 206.

²⁶⁶ G. Pettenegg, o. d. št. 2129.

²⁶⁷ GZL III/74; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Lj. 1955, 27.

²⁶⁸ Cod. 107, ADvKD, fol. 34' (1421: Abbt von Sittich von ainem Jartag 12 pfd. pfg.), AföG X. 231 (za leto 1459 isto).

²⁶⁹ GZL II/94 (1444, 13. marca).

²⁷⁰ MHVK 1866, 6 (1448).

^{270a} 1460, 16. januar, list. DAS.

²⁷¹ Cod. 44 (D 50) fol. 63–63', ADvKD (1489, 14. sept.).

²⁷² Za Ljubljano prim. Cod. 107 ADvKD, fol. 32' (1423, 14. marca), GZL III/46 (1432, 10. febr.), AföG X. 439 (1467, 11. april); vicedom. urbar iz 1496, str. 139; za Kamnik prim. Cod. B 532, fol. 5'–6' (1489, 26. febr.), 1489, 30. marca, list. DAD (MHVK 1865, 60 napačen datum 30. maj); za Kranj prim. MMVK III (1890) 49, Cod. 107, ADvKD, fol. 32', vicedom. urbar iz 1496, str. 141; za Novo mesto, ravnotam; za Metliko prim. 1478, 17. febr. list. DAD.

²⁷³ M. Kos, o. d. 17.

²⁷⁴ GZL III/61 (1452, 22. marca), MHVK 1863, 89 (1475, 29. junij), Gdb 3 a, fol. 276' (1495, 6. maj) ADvKD.

imenovana »vodna pravica« (*Wasserrecht*),²⁷⁵ ki se omenja leta 1294. V sporu med meščani in vicedomom Jakobom Ramungom leta 1385 so zatrjevali stari Ljubljancani, da so dajali po starodavnem običaju meščanski rokodelci, ki so se po poslu odpeljali po Ljubljani, na račun »vodne pravice« 2 šilinga. Ob povratku pa niso bili dolžni plačati mitnine od pripeljanega kupčijskega blaga, ako ga ni bilo za en tovor. V vseh drugih primerih pa so morali poravnati mitnino po tarifi. »Vodna pravica« je bila torej neka stara oblika dajatve za uporabo vodne poti, ki je bila za Ljubljano izrednega pomena. Kolikor sem mogel dognati, se ne omenja pozneje ta naziv. Najbrž ga je zamenjal pojem »vodne mitnine«. Iz omenjene obravnave leta 1383 izvemo še drug poslovni običaj: kreditiranje plačila mitnine na Bregu za domače trgovce. Pogoji pa je bil, da so jih poznali brodniki (čolnarji) in da so bili zanesljivi plačniki. V takih primerih so smeli trgovci ob vsakem času, podnevi in ponoči, raztovoriti blago z ladij ter ga odpeljati. Brodnik sam je prijavil tovore vicedomskemu pisarju v bližnji carinarnici. Trgovci, ki pa niso imeli stalnega bivališča v mestu ali jih niso imeli za zanesljive plačnike, niso smeli vzeti blaga iz ladje, dokler ni pobral vicedomski pisar mitnine.²⁷⁶

V drugi polovici 15. stoletja je odobril vladar Ljubljani (1477) in Kranju (1498) mostne mitnine. Donos je služil predvsem za vzdrževanje mostov, del pa je šel tudi v blagajno vicedomskega urada.²⁷⁷ Vicedom je moral objaviti vsako spremembo v mitniških tarifah, npr. leta 1455 za izvoz živine na Laško.²⁷⁸ Ker so skušali trgovci obiti mitniško postajo na glavni cesti, je odobril vladar leta 1483 zakupnikom vrhniške mitnice, da postavijo podružnico v Bistri.²⁷⁹ V trgovskem prometu se je razširila najbrž iz Italije k nam uporaba bolet za kontrolo plačane mitnine. Vicedom Ramung jih je želel uvesti leta 1383 tudi v Ljubljani. Zaradi pritožbe meščanov je moral opustiti to namero. L. 1478 pa je moral vicedom razglasiti po mestih, trgih in deželskih sodiščih, da bodo morali imeti bolete tovorniki, ki prevažajo žito mimo Trsta v mesta beneške Istre.²⁸⁰

VI. Vladar si je pridržal pravico, da odobri obratovanje raznih obrtnih naprav, zlasti takšnih, ki so uporabljale vodno silo za pogon. Nekateri obrtni obrati pa so bili komorno imetje deželnega kneza, ki jih je dajal v zakup kot fevd. Tako najdemo v »uradni knjigi kranjskega vicedoma« za leto 1496 dohodke: od kopališč v Ljubljani in

²⁷⁵ GZL I/103.

²⁷⁶ GZL I/90 (1383, 7. maja).

²⁷⁷ 1477, 8. maj, list. Mest. arh. Lj.: Gdb 4, fol. 43 (1498, 8. april); Gdb 2, fol. 79/80 (1487, 26. jan.) ADvKD; Vic. A. I 72, DAS.

²⁷⁸ Lichnowsky, o. d. VIII. reg. št. 2014 c.

²⁷⁹ GZL III/44 (1423, 10. maj).

²⁸⁰ AföG III (1849) 122/123 (1478, 16. jan.).

Kamniku,²⁸¹ od mesnic istotam²⁸², od mlinov ob Gradaščici, Ljubljani, Savi, Kokri in Tržiški Bistrici,²⁸³ dalje od stop ob Bistrici, od brusilnic ob Savi in Bistrici, od žag ob Savi, od kladiv ob Bistrici in fužinic ob Savi.²⁸⁴ Seznam obrtnih naprav ne more biti popoln. Za vicedomski mlin ob Ljubljani pri Sv. Nikolaju se da ugotoviti, koliko so narasle dajatve od leta 1330 do 1421. Leta 1330 je dajal zakupnik 17 modijev pšenice in 15 modijev rži in prosa; devetdeset let pozneje je prejemal vicedom 19 modijev in dve kupni meri pšenice ter enako količino prosa.²⁸⁵

VII. Med dohodki vicedomskega urada srečamo dajatve od mestnih sodišč, npr. za Ljubljano 72 funtov pfg. (1421 in 1496 enak znesek),²⁸⁶ Ljubljansko deželsko sodišče je navadno upravljal vicedom sam. Leta 1450 pa ga je dobilo mesto Ljubljana v zakup do preklica proti dajatvi letnih 16 funtov pfg.²⁸⁷ Vicedom se je moral posebno zanimati za deželska sodišča.²⁸⁸ Kot zastopnik deželnega kneza je uveljavljal leta 1467 vladarjevo pripadno pravico do deželskega sodišča Tihaborj pred deželnim glavarjem kot fevdnim sodnikom.²⁸⁹ Ortenburžani so odcepili »brez dovoljenja« radovljiško ozemlje v 14. stoletju od Kranja kot samostojen deželskosodni okoliš.²⁹⁰ Zato je ostalo vprašanje meje med radovljiškim in kranjskim deželskim sodiščem odprto do izumrtja Celjanov. Šele leta 1458 so določili ob sodelovanju vicedoma sredino struge Tržiške Bistrice kot mejo.²⁹¹ Podobno so morali vicedomi zastopati deželnoknežje pravice v dolgotrajnem sporu zaradi meja med kranjskim deželskim sodiščem in freisinškim loškim gospostvom.²⁹²

VIII. Vicedom kot upravitelj komornega premoženja je prevzemal tudi stari redni mestni davek, čigar višina je ostala dolgo neizpremenjena.²⁹³ Pogosto je bilo dano pobiranje davka v zakup mestom ali posameznikom. Leta 1446 je prispeval kranjski vicedomski urad na račun izrednega davka za doto princesi Katarini znesek 300 ren. gold.,

²⁸¹ M. Kos, o. d. 18, 28; Mon. Habsb. I. 2. 891; Notizenblatt II. 382/383; viced. urbar iz 1496, str. 130.

²⁸² M. Kos, o. d. 23 sl.; GZL VI/17 (1463, 26. jul.), AföG X. 439 (1467, 25. april), MHVK 1863, 89 (1477, 4. januar); urbar iz 1496, str. 129 sl.

²⁸³ M. Kos, o. d. 29, 41; AföG X. 412 (1464, 13. junij), GZL VI/64 (1489, 18. maj), MHVK 1862, 55 (1497, 29. sept.); urbar iz 1496, str. 123 sl.

²⁸⁴ Urbar iz 1496, str. 123–125, 144.

²⁸⁵ Carn. n. v. II (1911) 57; Cod. 107, fol. 34, ADvKD.

²⁸⁶ Cod. 107, fol. 32', ADvKD; urbar iz 1496, str. 139.

²⁸⁷ GZL II/100 (1450, 8. maj).

²⁸⁸ S. Vilfan, o. d. 208.

²⁸⁹ Cod. B 360, fol. 201'–202, DAD (1467, 15. junij).

²⁹⁰ L. Hauptmann, Razvoj družabnih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, ZČ VI–VII (1952/53) 278.

²⁹¹ Vic. A. I 95 (1458, 3. avg.), DAS.

²⁹² Jos. Zontar, o. d. 79 sl.

²⁹³ S. Vilfan, o. d. 311 sl.

kar velja najbrž za deželnoknežje domene v ožjem pomenu, ki jih je upravljal vicedom.²⁹⁴ Naklade (*gemeiner Anschlag*) ni pobiral vicedom, marveč posebni prejemniki, npr. leta 1478 tržaško-pazinski glavar Nikolaj Rauber, vendar je bil vicedom dolžan, da mu pri tem pomaga.²⁹⁵ V letih 1490–1497 pa je moral vicedom obračunavati s prejemniki naklade, jim dajati potrdila in prevzemati denar.²⁹⁶ V tem pa se kažejo najbrž že načela Maksimilijanovih reform, ki so dajale vicedomu večje delovno področje.

IX. Vladarju je pripadlo premoženje oseb, ki niso zapustile dednih upravičencev. Viri dokazujejo, da je bilo takšnih primerov mnogo. Po vladarjevem naročilu se je moral polastiti vicedom dediščine in jo upravljati, dokler ni dobil drugačnih navodil, zlasti, ako je vladar dele zapuščine odprodal. Iz vicedomskega urbarja iz leta 1496 sta razvidna dva zanimiva primera, ki dokazujeta visoko donosnost trgovine, zlasti z železom, pa tudi prepričanje meščanskih krogov, da je naložba denarja v nepremičnine rentabilna. Okoli leta 1468 je zapadlo premoženje ljubljanskega meščana in trgovca Matka Vidica, ki se je uveljavljal v trgovini z Benetkami in Reko.²⁹⁷ Imel je hišo in pristavo v Ljubljani,²⁹⁸ dalje travnike, hube, desetine, mline, stope in domce.²⁹⁹ V špitalski cerkvi v Ljubljani je dal zgraditi kapelo in jo je opremil s posestvi, kar je pozneje odobril Friderik III.³⁰⁰ Nekateri daljni sorodniki (rodbine Posch in Lustaler) so zahtevali del Vidičeve dediščine ter dosegli odpravščine v denarju.³⁰¹ Leta 1478 je umrl ljubljanski meščan Gašper Melzer, ki je tudi trgoval z železom na Reko.³⁰² Imel je razna posestva kot fevd. Užival je hube, desetine, vinograde, gor-

²⁹⁴ Jos. Chmel, o. d. I. 69–70.

²⁹⁵ Notizenblatt II. 368 (1478, februar).

²⁹⁶ Gdb 3 a, fol. 276–276'.

²⁹⁷ J. Cavalli, *Commercio e vita privata di Trieste nel 1400*, Trieste 1910, 86/87; S. Gigante, *Monumenti di storia fiumana II. Libri del Cancelliere I. Fiume 1912*, 321 (1443), 357 (1444), 392 (1444); 2. Fiume 1931, 49/50 (1445), 50/51 (1445); M. Zjačić, *Knjige riječkog notara i kancelara Antuna de Renno de Mutina, Vjesnik drž. arhiva u Rijeci III* (1956), 108 (1446), 152 (1447), 181 (1447), 199 (1448), 259 (1449), 277 (1449), 297 (1450), 301 (1450); IV. (1957), 177 sl. (1453), 191 (1453), 197 (1454), 202 (1454), 205 (1454), 209 (1454), 219 (1454); V. (1959), 262 (1455), 279 (1455), 290 (1455), 320 (1456), 354 (1458), 395 (1459/60), 431 (1446), 432 (1446).

²⁹⁸ GZL III/53 (1439, 4. dec.), VI/35 (1476 s. d.); urbar iz l. 1496, str. 172; rokopolis V. Fabjančiča, *Knjiga hiš, Kapucinsko predmestje 121*, Mestni arhiv Lj.

²⁹⁹ MMVK I (1866) 251, GZL II/81, II/86; VI/1 str. 6, 11, 12, 13, VI/11 (1457, 13. dec.), VI/32 (1470, 16. maj), VI/72 (1493, 15. nov.); urbar iz 1496, str. 118–120, 161–172.

³⁰⁰ M. Kos, o. d. 23 in op. 81; GZL VI/30 (1468, 15. sept.), VI/33 (1470, 22. maj).

³⁰¹ GZL VI/53 (1480, 23. januar), VI/74 (1494, 9. maj), VI/75 (1494, 8. nov.), VII/96 (1489, 27. nov.).

³⁰² M. Zjačić, o. d. V. (1959), 279 (1455), 298 (1455), 361 (1458), 362 (1458), 382 (1459), 392 (1459).

nine.³⁰³ Januarja 1478 je bil še mestni svetovalec, marca je bila njegova žena, hči Jurija Heyna, že vdova, ki jo je snubil deželnoknežji služabnik Krištof Reuter. Vicedom je dobil naročilo vladarja, naj jo pregovori, da se s snubcem poroči.³⁰⁴ Vse kaže, da to ni uspelo, ker je moral junija 1478 vicedom po ukazu prevzeti upravo Melzerjevih posestev, ki so vpisane v vicedomskem urbarju iz leta 1496.³⁰⁵ Leta 1490 se je polastil vicedom po vladarjevem ukazu posestev in gilt Osvalda Gresla.³⁰⁶ Kako so prešla posestva Werderja in Jurija Paradeiserja v roke deželnega kneza, ali gre v teh primerih tudi za premoženje brez dednih upravičencev, ne morem pojasniti.³⁰⁷

X. Med regalne pravice je spadala tudi pravica do najdenega zaklada (denarja). Leta 1427 so našli v Rovtah (logaškem deželskem sodišču) pod nekim grmom zakopan denar: 382 dukatov in 9,5 mark oglej. šil. Večino denarja je prevzel deželni glavar ter odposlal na dvor. 84 dukatov je dal vicedomu. Toda Cimburga, vdova nadvojvode Ernesta, je zahtevala, da izroči vicedom tudi ostalo.³⁰⁸ Leta 1478 je nastal spor zaradi najdbe denarja na neki njivi pri Smledniku.³⁰⁹ Podobno usodo je imela leta 1493 ob velikem požaru Ljubljane najdba denarja na pogorišču hiše bivšega mestnega sodnika.³¹⁰

Letni dohodek deželnega kneza iz kranjskega vicedomskega urada se da oceniti samo za leti 1437/1438. Takrat so predvidevali znesek 1000 funtov pfg., kar je bilo skoraj za polovico več, kakor je znašal donos iz koroškega vicedomskega urada.³¹¹ To je bil vsekakor čisti donos po odbitku izdatkov. Ti so obsegali razne plače in nagrade, npr. deželnemu glavarju, vicedomu, protipisarju in dr.³¹² Sem je spadalo tudi 12 funtov pfg., ki jih je prejemal na leto komornik Kranjske in Marke. Ta fevd je imela rodbina Čreteških (Reutenberg). Kdaj je prešlo dostojanstvo na Turjaške, ni docela pojasnjeno.³¹³ Leta 1455 ga je užival Engelbert Turjaški, ki se je tedaj odrekel prejemku iz

³⁰³ Cod. W. 724, fol. 218, 252', DAD; GZL VI/34 (1476, 25. jun.); urbar iz l. 1496, str. 197–208.

³⁰⁴ 1478, 10. jan., list. ADvKD, Mon. Habsb. I. 2. 897/898.

³⁰⁵ GZL VI/50 (1478, 26. jun.).

³⁰⁶ Cod. 44 (D 50), fol. 106', ADvKD (1490, 29. marca).

³⁰⁷ Urbar iz l. 1496, str. 156–157, 159; MMVK I (1866) 249.

³⁰⁸ Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 2560 (1427, 16. jul.).

³⁰⁹ Mon. Habsb. I. 2. 905/6 (1478, 26. maj).

³¹⁰ GZL VI/78 (1498, 2. marca). Požar je izbruhnil v sodnikovi hiši. Po vladarjevem ukazu je zaplenil dež. glavar celokupno premoženje mestnega sodnika, prim. Maximiliana fasc. 1a (1493, 27. avgust), DAD.

³¹¹ Jos. Chmel, o. d. I. 83, 95.

³¹² Cod. 107, fol. 34', ADvKD.

³¹³ P. Radics, Herbart VIII. Freiherr zu Auersperg, Wien 1862, 25. meni, da so prejeli Turjaški dostojanstvo ok. l. 1450. Ako ni pogoške pri Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3614 (1436, 17. jul.), je podelil vojvoda Friderik l. 1436 po smrti Jurija v. Reutenberg omenjeno dostojanstvo Viljemu v. Pernegk in njegovim moškim potomcem kot fevd.

blagajne vicedomskega urada. Zato mu je odobril Friderik III. pravico do ribolova na Cerkniškem jezeru.³¹⁴ Med redne izdatke štejejo tudi stroški »*pro custodia castrorum*« (Burghut), npr. za Zibnik, Mokronog, Mehovo in dr.,³¹⁵ dalje za sle in za prevoz 100 urn rebule, ki jih je dajal Trst, iz Primorja v Dunajsko Novo mesto.³¹²

Med izredna plačila so spadala številna odkazila, ki jih je naročal vladar, npr. leta 1424 85 gold. Konradu iz Kraiga,³¹⁶ leta 1434 700 gold. komturju nemškega viteškega reda, Ivanu de Anevil za izplačilo za dolžnice vojvode Friderika,³¹⁷ leta 1458 1000 funtov pfg. Janžu Ungnadu,³¹⁸ rento 113 funtov pfg. od leta 1458 dalje Katarini, vdovi zadnjega Celjana,³¹⁹ leta 1466 1000 gold. Andreju iz Kraiga.³²⁰ Po izrecnem naročilu je pošiljal vicedom denar tudi vladarju³²¹ oziroma zanj nakupoval potrebščine npr. leta 1467 več finih kunin krzen na ljubljanskem tržišču za kožuhovino.³²²

Proti koncu 15. stoletja je pripravljajl Maksimilijan I. pomembne izpremembe v organizaciji vicedomskih uradov. V finančni in vojni stiski je ustanovil leta 1498 zakladno komoro v Innsbrucku, ki naj bi upravljala dohodke dolnjeavstrijskih dežel.³²³ Z osredotočenjem celokupne finančne uprave se je ponovil za Kranjsko način uradovanja, ki je obstajal ob koncu 13. stoletja in v začetku 14. stoletja. Za predvidene reforme je bilo potrebno, da sestavi kranjski vicedom seznam vseh dohodkov svojega urada ter ga preda vladarjevemu zakladničarju Simonu iz Vogerskega (Hungerspach).³²⁴ Tako je nastal leta 1496 »*Ambtpuech des Vitztumb Ambts*«. Po zamisli Maksimilijana naj bi postal vicedom osrednji organ, ki naj upravlja celotno vladarjevo posest (razen rudnikov) v deželi. Zato naj bi popisal vicedom vse dohodke gradov in uradov, predložil prepise obračunov z vodji uradov in potrdila o plačilih zakladničarju. Da bi dobil točen pregled, naj zahteva podatke od oskrbnikov in vodij uradov, kaj imajo v zakupu in kaj uživajo proti obračunavanju (*zu treuer Hand*). Kdor pa bi se skliceval na posebne pogoje, bo moral predložiti dokazila.³²⁵

³¹⁴ Carn. n. v. I (1910) 23 (1455, 27. april).

³¹⁵ Cod. B 528, fol. 43'–44 (1468, 20. okt.), DAD.

³¹⁶ MMVK XX (1907) 197 št. 338.

³¹⁷ 1434, 25. nov. list. DAD; Lichnowsky, o. d. V. reg. št. 3493 (pod datumom 1435, 25. nov.).

³¹⁸ AföG X. 210 (1458, 1. marca).

³¹⁹ AföG X. 213 (1458, 15. maj).

³²⁰ AföG X. 425 (1466, 24. sept.).

³²¹ Carn. n. v. II (1911) 165 (1443/44); Mon. Habs. I. 2. 927 (1478).

³²² Cod. R 58, fol. 47, DAD.

³²³ S. Adler, Die Organisation der Centralverwaltung unter K. Maximilian I. Leipzig 1886, 193–217, 515–534; A. Mell, Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz 1929, 290, 436.

³²⁴ Gdb 3 a, fol. 302 (1496, 30. marca), ADvKD.

³²⁵ Istotam, fol. 306' (1496, 1. julij), 396'–397' (1496, 24. okt.), ADvKD.

Pri uvajanju reform pa je naletel kranjski vicedom na težkoče. Oskrbniki in vodje uradov, zlasti s Krasa, Metliškega in Istre, se niso hoteli odzvati in predložiti račune vicedomu v Ljubljani.³²⁶ Vladar je moral tudi opozoriti oskrbnike in vodje uradov, da imajo vsi deželno-knežji podložniki, ki spadajo pod njihove graščine in urade, pravico do pritožbe na deželnega vicedoma.³²⁷

Leta 1498 je skušal Maksimilijan I. poskrbeti s posebnim pravilnikom, da bi bilo delo deželnih vicedomov, ki so bili uvedeni tedaj tudi na Štajerskem in v Avstriji, enotno in načrtno.³²⁸ Tudi na Kranjsko je poslal komisarje, ki naj bi »objezdili« deželnoknežjo posest, ugotovili stanje in sestavili reformirane urbarje. Na pobudo komisarjev je postal njihov član, Jurij v. Egk, kranjski deželni vicedom.³²⁹ Zanj izdana »instrukcija« mu je naročala, naj prevzema denar in naturalije (žito, vino), vse rente in dohodke, redne in izredne prejemke, ki mu jih izroče »urbarerji« in drugi podrejeni uslužbenci v navzočnosti in z vednostjo protipisarja. Naturalije naj da spraviti v pravem času v kašče in kleti. Protipisar naj izstavi potrdila uslužbencem ter vpiše prejemke v registre, ki jih je dolžan voditi. Izdatki so dopustni samo po naročilu dvorne komore ter v sporazumu s protipisarjem. O božiču naj izroči vicedom čisti donos zakladničarju v Innsbrucku. Ob elementarnih nesrečah in sovražnih vpadih, ki bi oškodovali deželno-knežje podložnike, mora ugotoviti vicedom nastalo škodo ter poročati dvorni komori. S tem so bile dane nove smernice za finančno upravo na Kranjskem.

DER LANDESVIZEDOM VON KRAIN

Das Institut des Krainer Vizedoms war bisher noch nicht erforscht. A. Luschin v. Ebengreuth behauptete 1898, daß in Krain immer nur der Vizedom als oberstes landesfürstliches Finanzorgan fungierte und daß es hier nie Landschreiber gegeben habe, wie in Steiermark und Österreich. Daher stellte sich der Autor zur Aufgabe, die Entwicklung und Betätigung aller jener Organe darzustellen, die als Vertreter des Landesfürsten in Krain im Laufe des Mittelalters in der Finanzverwaltung festgestellt werden können. Seine Studie widmet er Prof. Dr. Ludmil Hauptmann, der die feste Grundlage zum Studium des verwickelten Werdegangs des Landes Krain geschaffen hat.

Im Laufe des 13. Jahrhunderts entschied sich die Frage des »dominium Carniolae«, um welches die Patriarchen von Aquileia, die Spanheimer

³²⁶ Istotam, fol. 398–398' (1496, 23. okt.), ADvKD; S. Vilfan, o. d. 206.

³²⁷ Istotam, fol. 399 (1496, 24. okt.), ADvKD; S. Vilfan, o. d. 287.

³²⁸ S. Vilfan, o. d. 208.

³²⁹ Gdb 4, fol. 40, 104', 111' (1498, 20. junij), ADvKD.

und die Babenberger stritten. Obwohl es schon seit längerer Zeit in den einzelnen Territorialherrschaften verschiedene Amtsleute mit Verwaltungs- und Gerichtsfunktionen gab und der Herzog Bernhard v. Spanheim Mitte des 13. Jahrhunderts in Ljubljana (Laibach) seinen Kasten und das Kelleramt besaß, fehlte noch ein oberster Verwalter und ein Aufsichtsorgan für das gesamte Vermögen des angehenden Landesfürsten. Dieses ging aus der Hofkanzlei des Landesfürsten hervor.

In der Hofkanzlei der Babenberger wurde 1232 Ulrich, Pfarrer in Witzelsdorf, als »scriba Austriae« = Landschreiber Österreichs, bezeichnet. Fast gleichzeitig trat Heinrich von St. Marein, Pfarrer zu Gradwein, als Landschreiber Steiermarks hervor. In der Kanzlei des Kärntner Herzogs Bernhard machte sich als »notarius« bzw. »scriba ducis« Liutold, Pfarrer in Kraig geltend. Seit dem Ende des 12. bzw. seit der Mitte des 13. Jahrhunderts besaßen das Erzbistum Salzburg, die Bistümer Gurk und Bamberg ihre Verwalter der Kirchengüter in Kärnten unter der älteren Bezeichnung »vicedominus« mit dem Sitze in Friesach, Gurk und Villach, später in Wolfsberg. Der Patriarch Berthold von Andechs bestellte für das Gebiet von Slovenj Gradec (Windischgraz) einen Vizedom und nach dem Ableben des Babenbergers Friedrichs II. auch für Krain einen besonderen Vizedom mit dem Sitz in Wernegg an der Save. Nach seinem Tode erfolgte eine Gegenaktion des Spanheimerherzogs Ulrich. Fast gleichzeitig gingen in Krain und Kärnten aus dem Personal der Hofkanzlei die Vizedome als oberste landesfürstliche Finanzorgane hervor. In Krain war es Leo (1261/62), ihm folgte Konrad de Lok, dann der Hofkaplan Johannes, welcher als erster den Titel »vicedominus Carniolae« trug. Přemysl Otakar scheint sich mit dem Gedanken getragen zu haben, die Finanzverwaltung von Kärnten und Krain nach steirisch-österreichischem Muster zu ordnen, indem er seinen agilen Hofkaplan Magister Heinrich de Lok zum »Landschreiber von Kärnten, Krain und der Windischen Mark« bestellte. Als Graf Meinhard II. von Tirol die Pfandherrschaft von Krain erlangt hatte, wurde das Land allmählich in die einheitliche, unter italienischem Einflusse höher entwickelte Tiroler Finanzverwaltung einbezogen. Als Krainer Vizedom fungierte Wulfing von Werdenburg, Pfarrer zu Kappel (im Rosental), später Kommendator des Deutschen Ritterordens in Ljubljana. Sein Mitarbeiter war der »notarius de Leibaco« oder »notarius Carniole« genannt. Für die Verwaltung der Domänen in der Umgebung von Ljubljana sorgte der »claviger« oder »chelnar«. Aus den Tiroler Rechnungsbüchern gehen einige Einzelheiten über den Verkehr der Krainer Amtsleute mit dem Tiroler Kämmerer hervor. Interesse verdient die kollegiale Tätigkeit der »Richter« in den bedeutendsten Städten Ljubljana (Laibach), Kamnik (Stein), Kostanjevica (Landstraß) und Kranj (Krainburg). In einer Aufstellung werden die urkundlich bekannten Vertreter des Richterstandes in der Periode der Tiroler Herrschaft angeführt. Nachdem es Meinhard gelungen war seine Gegner, unter welche auch Krainer Ministerialengeschlechter gerückt waren, niederzuringen, machte sich ein größerer Einfluß von Tirolern geltend.

Als Krainer Notar, dann als Krainer Landschreiber und schließlich als Vizedom von Krain, erscheint jetzt der Tiroler Heinrich Lavan, der sich bald auf seinen Lehenbesitz, Schloss Weineck in der Mark, zurückzog. Ihm folgte 1302 als Krainer Vizedom der Tiroler Heinrich Gralant, wohl die bedeutendste Gestalt dieser Periode. Als Belohnung für die erfolgreiche Verteidigung der Stadt Ljubljana gegen die Bundesgenossen der Habsburger erhielt er die Herrschaft Wasserleonburg im Gailtale zu Lehen. Ende 1313 nahm er zwar Abschied vom Krainer Vizedomamt, war aber noch lange in verschiedenen Angelegenheiten als Vertrauer der Herzogs Heinrich von Kärnten tätig. Es ist möglich, daß ihm bereits sein Landesfürst das erbliche Oberstkämmereramt für Krain verliehen hat. Seine Söhne entsagten im Jahre 1324 dieser Würde, welche an die Familie von Reutenberg überging.

Seit Oktober 1312 war in Kärnten als Vizedom Weriant, Pfarrer von Vuzenica (Saldenhofen), dann Abt von St. Paul tätig. Nach seinem Tode mußte sein Nachfolger Abt Nikolaus vor dem Landesfürsten und dem neuen Kärntner Vizedom über die Tätigkeit Werians Rechnung legen. Daraus geht aber hervor, daß Weriant auch für Krain und das Gebiet von Slovenj Gradec (Windischgraz) nach Gralant zuständig war, doch ist dem Autor bisher keine Urkunde bekannt, in welcher Weriant ausdrücklich Krainer Vizedom genannt wäre.

Soweit das vorhandene Urkundenmaterial es gestattet, sucht der Autor den Anweisungsverkehr, die Verwandlung der Ämter in »Betriebe« durch Verpachtung und den Rückgang der Finanzverwaltung unter den Söhnen Meinhards II. infolge Verpfändung von Grundherrschaften und Ämtern darzustellen.

Von 1314 bis etwa 1335 herrschten in der Krainer landesfürstlichen Finanzverwaltung eigenartige Verhältnisse. Neben dem Landschreiber, dem landesfürstlichen Notar und dem Leiter des Kastens und Kelleramts in Ljubljana gab es von 1321 bis etwa 1334 noch einen »Pfleger des Landes zu Krain«. Der letztere kann aber nicht mit dem Kollegium der Tiroler Landpfleger von 1312–1315 verglichen werden. Besonders bemerkenswert ist es, daß Gruppen von verschwägerten Personen für den Landesfürsten Finanzgeschäfte verrichteten, z. B. der reiche Lombarde Jakob Porger als Pfleger des Landes, der Landschreiber Niklas von Ljubljana und der Tiroler Heinrich von Schrofenstein. Porgers Gemahlin war Mazza v. Schrofenstein, Gemahlin des Landschreibers Niklas — Dietmunde von Schrofenstein.

Nach dem Erlöschen der Meinhardiner kam Krain mit der Mark an die Habsburger, die den Landschreiber an der Spitze der landesfürstlichen Finanzverwaltung Krains beließen und erst 1354 das Krainer Vizedomamt erneuerten. Von nun an gab es mit nur kurzen Unterbrechungen Landesvizedome in Krain bis zu den Theresianischen Reformen, welche Graf Friedrich Wilhelm Haugwitz im Jahre 1747 in Krain einleitete. Die Reihenfolge der Vizedome bis zum Ende des 15. Jahrhunderts ist aus der Aufstellung ersichtlich.

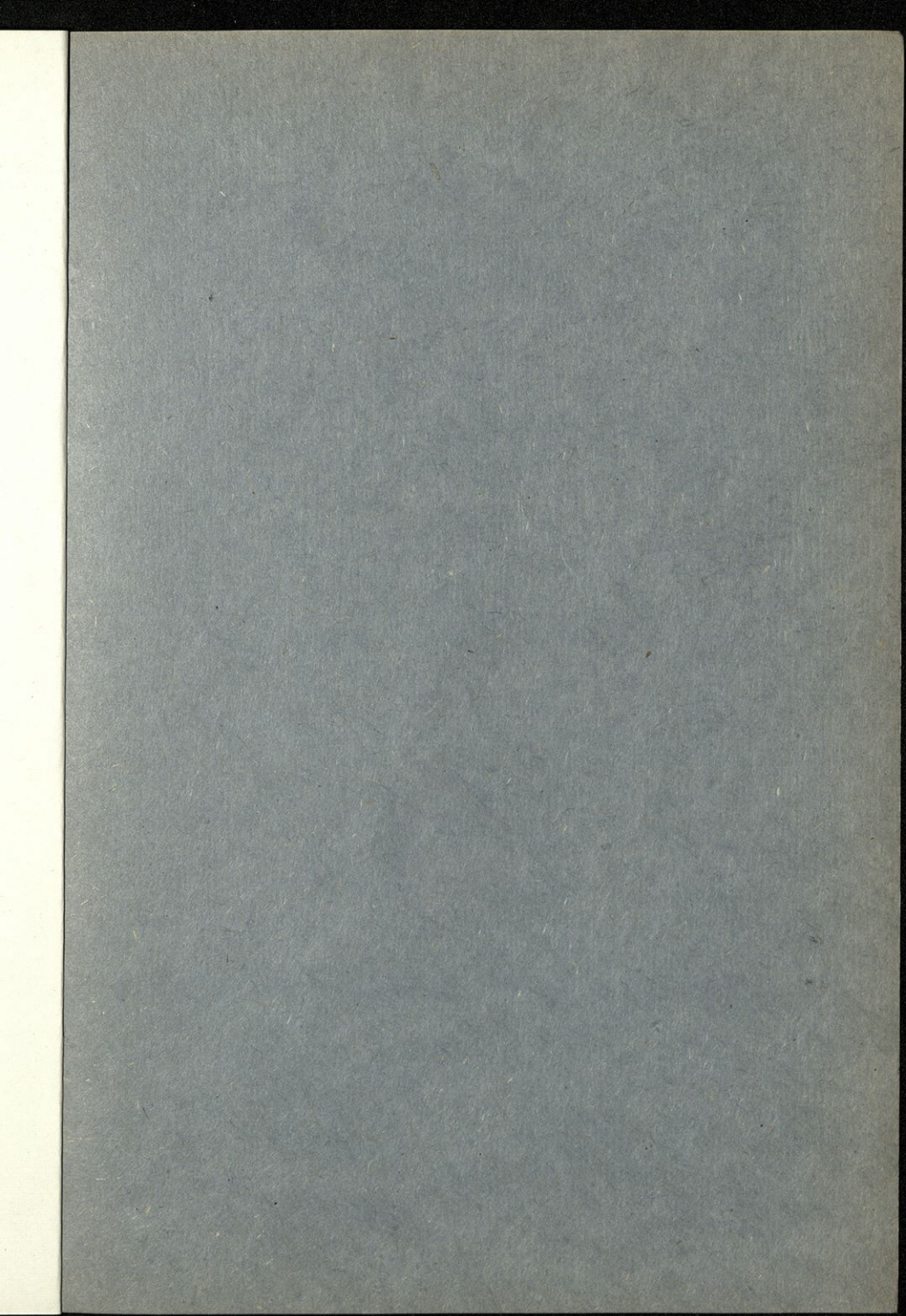
Im Laufe des 15. Jahrhunderts wurde die Lage des Krainer Vizedoms durch die Länderteilungen der Habsburger und das Aufkommen des mächtigen Geschlechts der Cillier Grafen, die auch den Ortenburger Besitz erbten, stark in Mitleidenschaft gezogen. Bei der kümmerlichen Rolle des Vizedoms sind seine Bemühungen erklärlich, die Freisinger Herrschaft Škofja Loka (Lack) und die landesfürstlichen Städte und Märkte Kostanjevica (Landstrass), Višnja gora (Weichselburg), Novo mesto (Rudolfswert), Litija (Littai) von den Cilliern abzulösen. Die Finanzverwaltung der Grafen von Celje (Cilli) war nie ganz einheitlich ausgebildet. Im 14. Jahrhundert gab es »Chelner« der Grafen, im 15. Jahrhundert gewannen die Kanzler und Schreiber der gräflichen Kanzlei an Bedeutung. Erst nach dem Tode des letzten Grafen Ulrich erscheinen unter der Bezeichnung Vizedom von Celje (Cilli) Friedrich Abrecher, Pfarrer zu Laško (Tüffer) und Gregor Dienstl. Friedrich III. beließ weiter die Zuständigkeit des Cillier Vizedoms für den ehemaligen Besitz der Ortenburger und Cillier in Krain, der Mark und Istrien. Nur die Jagdhuben mit den dazugehörenden Zehnten wurden 1461 aus dem Cillier Vizedomamte in das Krainer Amt gezogen. Erst Maximilian I. schaffte die Zuständigkeit des Cillier Vizedomamts für Krain ab und übertrug im Jahre 1494 die gesamten einstigen Cillier und Ortenburger Herrschaften und Ämter an das Vizedomamt in Krain, welches damals der Landeshauptmann Wilhelm v. Auersperg leitete.

Zum Abschlusse ist Verf. bestrebt in einer systematischen Übersicht die Verleihung des Vizedomamtes, die Residenz, die Getreidekästen, die Amtseinkünfte (Kostgeld, Sold), die Lehen und das sonstige Privateigentum, das Personal des Vizedoms (Gegenschreiber, Förster, Scherge), als auch seine Tätigkeit nach einzelnen Bereichen darzustellen. Im Vordergrund stand die Verwaltung der Domänen, wohl dem Rest des einstigen Besitzes der Spanheimer Herzoge in der näheren und weiteren Umgebung von Ljubljana (Laibach), was aus dem ältesten erhaltenen »Amtsbuch des Vizedomamtes« vom Jahre 1496 hervorgeht. Obwohl der Vizedom keine zentrale Finanzbehörde für den landesfürstlichen Besitz im Lande darstellte, kann doch einige Ingerenz auf die landesfürstlichen Ämter und Herrschaften festgestellt werden. Bedeutend war seine Vermittlerrolle in Besitzstreitigkeiten. Vielseitig war ferner die Tätigkeit des Vizedoms als Aufsichtsorgan der landesfürstlichen Städte und Märkte. Er mußte sich bemühen, den Handel und das Gewerbe der Bürger zu schützen und zu fördern. Im Auftrage des Landesfürsten war er verpflichtet, Klöstern und Kirchen Schutz zu gewähren, auch laufend bestimmten kirchlichen Institutionen Gaben aus der Vizedomkasse zu entrichten. Der Vizedom war teilweise an den Einnahmen aus Zoll- bzw. Mautstätten beteiligt. Besonderes Interesse erweckt das sogenannte »Wasserrecht« in Ljubljana (Laibach), welches später wohl mit der dortigen Wassermaut vereinigt wurde. Nur kurz streift der Autor die Einnahmen von Fleischbänken, Bädern, Mühlen, Stampfen, Hämmern, ferner aus Gerichtsgeldern, Stadtsteuern und Aufschlägen. Zahlreich mußten die Erwerbungen von Grundbesitz durch Heimfall erblosen

Gutes gewesen sein, z. B. aus dem 15. Jahrh. zweier Eisenhändler aus Ljubljana: des Matthias Vidic und Kaspar Melzer. Schatzfunde kamen nur wenig in Betracht. Den behandelten Einkünften standen die verschiedenen Amtsausgaben gegenüber. Sie waren teilweise ordentliche und ständige, als auch außerordentliche, welche durch landesfürstliche Anweisungen veranlaßt wurden.

Zu Ende des 15. Jahrhunderts setzten die Maximilianischen Reformen ein. Sie sollten die bisher getrennten Gebiete einer staatlichen Einheit zuführen. Dabei war man bestrebt, dem Vizedomamte neue Richtlinien zu geben. Indem durch die Innsbrucker Schatzkammer ein zentrales Finanzorgan für die niederösterreichischen Länder geschaffen wurde, kam für Krain wieder ein Verwaltungsverfahren zustande, wie es unter den Meinhardinern schon bestanden hatte. Von nun an sollte der Landesvizedom die Verwaltungs- und Rechnungskontrolle über alle untergeordneten Amtsleute führen. Doch stieß er bei der Durchführung der Instruktionen auf Schwierigkeiten, da ihm die Pfleger und Amtsleute auf dem Karste, in Metlika (Möttling) und Istrien nicht Folge leisteten und vor ihm nicht Rechnung legen wollten. Maximilian sandte auch nach Krain die Kommission der sog. »Umreiter«, welche den landesfürstlichen Besitz festzustellen und reformierte Urbare abzufassen hatten. Aus den Reihen der Kommissare wurde der Pfennigmeister Jörg v. Egk zum Krainer Vizedom bestellt. Seine umfassende Tätigkeit fällt aber bereits in das 16. Jahrhundert.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJILJNICA

GS

I 795 474

202221774

COBISS ©